

Kadınların Şekli ve Maddi Adalete Erişiminde Sosyal ve Ekonomik Hak Olarak Adli Yardım Hakkı

Kadriye Bakırcı, Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

ORCID: 0000-0002-8135-5027

E-Posta: kbakirci@hacettepe.edu.tr

Özet

1948'den itibaren kabul edilen temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası ve bölgesel belgelerin pek çoğunda sivil bir hak olarak yer alan "kanun yoluna başvuru hakkı" veya "mahkemeye erişim hakkı"nın ve "adil ve aleni yargılanma hakkı"nın tarihsel geçmişi eski olmakla birlikte, bu hakları ve bunlardan öte hakları da kapsamına alan ve sosyal ve ekonomik hak olma niteliği de kazanmış olan adalete erişim hakkının tarihçesi yenidir. Öte yandan, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, ayrımcılık içeren kanunlar, birbiriyle kesişen veya birleşen ayrımcılıklar, prosedüre ve kanıta dayalı uygulamalar ve adli mekanizmalara erişimde kadınların karşılaştıkları coğrafi, fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel engeller nedeniyle, kadınların adalete eşit erişimi konusunda özel düzenlemeler yapılmıştır. Bu nedenle kadınların adalete erişimi konusunun uluslararası belgelerde yer alması çok daha yenidir. Söz konusu belgeler, kadına yönelik ayrımcılığın bazı kadınları farklı derecelerde veya erkeklere ve diğer kadınlara kıyasla daha farklı biçimlerde etkilediğine, etnik köken/ırk, yerel halktan veya azınlıktan olma durumu, renk, sosyo-ekonomik durum ve/veya sınıf, dil, din veya inanç, siyasi görüş, milliyet, medeni durum ve/veya annelik durumu, yaş, kentsel/kırsal yerleşim, sağlık durumu, engellilik, mülkiyet durumu, lezbiyen, biseksüel, trans birey ve interseks kimliği gibi birtakım faktörler nedeniyle kesişen ayrımcılığın kadınlar için adalete erişimi daha da zor hale getirdiğine de vurgu yapmaktadır. Genel olarak adalete erişim ve özel olarak kadınların adalete erişim hakkı pek çok hakkı içinde barındırır. Adli yardım hakkı bunlardan biridir ve adalete eşit erişimin sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. Kadınların adli yardım hakkı, Avrupa Konseyi'nin Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkında Sözleşmesi ve BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin Kadınların Adalete Erişimine İlişkin 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı'nın (2015) yanı sıra, yine Komite'nin Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete İlişkin 35 sayılı Genel Tavsiye Kararı'nda (2017) da düzenlenmiş bulunmaktadır. Söz konusu düzenlemeler, kural olarak kız çocuklarını da kapsamaktadır. Bu çalışmada genel olarak adalete erişim hakkı, kadınların adalete eşit erişim hakkı ve kapsamı özetlendikten sonra, kadınların adli yardım hakkı üzerinde yoğunlaşılacak ve konu uluslararası, bölgesel ve Türk hukuku düzenlemeleri ve AİHM içtihatları çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Sonsöz olarak yazar, herkes için adli yardıma eşit erişimin sağlanması için, yargılama öncesi hukuksal danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini de kapsayan kanun yolu masrafları sigortasının sosyal güvenlik

sistemine dahil edilmesini önermektedir.

Anahtar sözcükler: Adalete Erişim Hakkı, Kadınların Adalete Eşit Erişim Hakkı, Adli Yardım Hakkı, Kadınların Adli Yardım Hakkı, Güç Koşullardaki veya Özel İhtiyaçları Olan Grupların Adli Yardım Hakkı

Legal Aid As An Economic And Social Right For Women's Equal Access To Justice

Abstract

Access to justice is an essential component of the rule of law and is a means for women to actively claim the entire range of human rights. It stresses the importance of women's access to justice in diverse legal systems and all areas of law for all women, irrespective of economic or social status, political background, geographical location, disability, sexual orientation or gender identity. The UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women has documented many examples of the negative impact of intersecting forms of discrimination on access to justice, including ineffective remedies, for specific groups of women. Women belonging to such groups often do not report violations of their rights to the authorities for fear that they will be humiliated, stigmatised, arrested, deported or have other forms of violence inflicted upon them. A crucial element in guaranteeing that justice systems are economically accessible to women is the provision of free or low-cost legal aid, advice, and representation in judicial and quasi-judicial processes in all fields of law. The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (2011), the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women's General recommendation on women's access to justice (No.33) (2015), and the General recommendation on gender-based violence against women (No. 35) (2017) provide mechanisms to guarantee women's (and girl's) right to legal aid. This article summarises women's rights to equal access to justice and describes the principles of the right to legal aid for women in international, regional and Turkish law. As a conclusion the writer suggests that in order to guarantee equal access to legal aid for all, legal expenses insurance should be introduced into the social security system.

Keywords: Right to Access to Justice, Women's Right to Equal Access to Justice, Right to Legal Aid, Women's Right to Legal Aid, Specific Groups' Right to Legal Aid

Giriş

1948'den itibaren kabul edilen temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası ve bölgesel belgelerin pek çoğunda ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda sivil (medeni) bir hak olarak yer alan "kanun yoluna başvuru hakkı" veya "mahkemeye erişim hakkı"nın ve "adil ve aleni yargılanma hakkı"nın tarihsel

geçmiş i eski olmakla birlikte, bu hakları ve bunlardan öte hakları da kapsamına alan ve sosyal ve ekonomik hak olma niteliği de kazanmış olan adalete erişim hakkının tarihçesi yenidir.

1980 tarihinden itibaren kabul edilen uluslararası, bölgesel ve Avrupa Birliği (AB) belgelerinin bazılarında “adalete erişim”¹ kavramına yer verilmekle birlikte, hakkın tanımı ve kapsamına yer verilmemiştir. Dolayısıyla adalete erişim hakkının kapsamının daha çok öğret i ve içtihat hukukuyla ve uluslararası ve bölgesel örgütlerin belirli birimlerinin görüşleriyle oldukça geniş kapsamlı olarak belirlenmekte olduğu söylenebilir. Öte yandan kadınların adalete eşit erişimi konusunun uluslararası belgelerde yer alması, çok daha yenidir. Adalete erişimi, şekli (usuli) ve maddi (sonuçlarda) adalete erişim olarak ele almak gerekir. Maddi adalete erişim için şekli adalete erişimin sağlanması elzemdir.

Şekli adalete erişim hakkı, en önemli temel hak ve özgürlüklerden biridir, çünkü diğer tüm temel hak ve özgürlüklerin kullanılması, adalete erişim hakkının varlığıyla mümkündür. Şekli adalete erişim hakkı, insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi, kişi veya grupların, sivil, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını kullanmaları, herhangi bir ihlal durumunda hukuksal araç ve mekanizmalara başvurarak korunma talep etme, giderim talep etme, ihlalde bulunanları ve karar vericileri sorumlu tutma ve kendilerine yönelik yargısal süreçlerde temsil edilme ve savunulma haklarını güvence altına almaktadır.

Bu çerçevede günümüzde şekli adalete erişim hakkının kapsamında yer alan haklar, genel olarak,

- etkili bir kanun yoluna başvurma hakkı,
- önceden kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir organ/kurum tarafından makul bir süre içinde adil ve kamuya açık (aleni) olarak yargılanma hakkı,
- bilgilendirilme, temsil edilme ve savunulma hakkı ve
- yeterli kaynakları olmayanlar için adalete etkili erişimi sağlamak için adli yardım alma haklarından oluşmaktadır.

Öte yandan toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, ayrımcılık içeren kanunlar, birbirleriyle kesişen veya birleşen ayrımcılıklar, prosedüre ve kanıta dayalı uygulamalar ve adli mekanizmalara erişimde kadınların karşılaştıkları coğrafi, fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel engeller nedeniyle, kadınların adalete erişimi konusunda özel düzenlemeler yapma ihtiyacı doğmuştur. Günümüzde,

uluslararası ve bölgesel standartlar çerçevesinde adalete erişim hakkı hem mahkemeye erişimi hem bazı durumlarda alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına erişimi (FRA, 2016: 50), hem ulusal mekanizmalara erişimi hem de uluslararası mekanizmalara erişimi kapsar.

Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Programı, kadınların adalete erişimini, 2005 yılında, “Özellikle yoksul ve dezavantajlı gruplardan kadınların, hakların korunması, gücün kötüye kullanılmasının kontrolü ve uyuşmazlıkların çözümü için adil, etkili, karşılanabilir ve hesap verebilir mekanizmalara erişimi” olarak tanımlamaktadır. Bu, kadınların, resmi ve gayri resmi adalet sistemleri aracılığıyla adil ve hakkaniyetli bir çözüm arama ve elde etme, yasa yapma süreçlerini ve kurumlarını etkileme ve bunlara katılabilmelerini içerir (UNDP, 2005: 161).

BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayırmacılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin (CEDAW Komitesi), BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayırmacılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (1979) çerçevesinde kabul ettiği Kadınların Adalete Erişimine İlişkin 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı (2015) uyarınca, “Kadınlar için adalete erişim hakkı, Kadına Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi altında korunan tüm hakların hayata geçirilmesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Kadınların adalete erişimleri, hukukun üstünlüğünün ve iyi yönetişimin, yargı sisteminin bağımsızlığı, tarafsızlığı bütünlüğü ve güvenilirliğinin, cezasız kalmaya ve yolsuzluğa karşı ortaya konulan mücadelenin, yargı sistemine ve diğer yasaları uygulama mekanizmalarına kadınların eşit katılımının temel bir elementidir”.

Kadınların adalete erişimine özgülenmiş tek uluslararası belge olan 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, kadınların, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayırmacılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi kapsamında adalete erişiminin ve haklarını talep edebilmelerinin, -kırsal ve uzak yerler de dahil olmak üzere her yerde mahkemelerin ve yarı yargısal mekanizmaların mevcudiyeti, -tüm adalet sisteminin güvenilirliği, kadınlar için erişilebilirliği ve kadınların ihtiyaçlarına göre uyarlanmışlığı, -yeterlilik, verimlilik, bağımsızlık, tarafsızlık ve vaktindelik gibi unsurları içeren kaliteli ve uygulanabilir, anlamlı ve etkili uyuşmazlık çözüm yollarının varlığı, -adalet sisteminin/sistemlerinin hesap verebilirliği/ sorgulanabilirliği ve ayrıca, -eşit hakların varlığı ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır.

Tavsiye Kararı böylece, kadınların adalete erişimini ilgilendiren bir dizi sorunu detaylandırmaktadır. Genel olarak adalete erişim ve özel olarak kadınların adalete eşit erişimi pek çok unsurdan oluşmaktadır. Ancak bu çalışmanın amacı,

yalnızca kadınların adli yardıma erişimi ile sınırlı olduğundan, bundan sonraki kısımda kadınların adli yardım hakkı üzerine yoğunlaşılacaktır.

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı'nın amacı açısından 'kadınlara' yönelik yapılan tüm referanslar, aynı zamanda kız çocuklarını da içerdiğinden, bu çalışmada kadınlar açısından ele alınan adli yardım hakkı kural olarak kız çocuklarını da kapsamaktadır (par. 1). Tavsiye Kararı, adalete erişimde birtakım özel engellerle karşılaştıkları için (kız çocukları ve ergen kızlar dahil) kızlara özel önem gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (par.24). Avrupa Konseyi'nin Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkında Sözleşmesi'nin (İstanbul Sözleşmesi) (2011) amacı açısından da 'kadınlara' yönelik yapılan tüm referanslar, aynı zamanda 18 yaşından küçük kız çocuklarını kapsamaktadır (m.3/f) (Bakırcı, 2015: 133 – 204). BM'nin Ceza Adalet Sisteminde Adli Yardıma Erişim İlkeleri ve Kılavuzu (2012) (BM Kılavuzu), kız çocuklarının ve özellikle azınlık ve yerel halklara mensup kız çocuklarının durumuna dikkat çekmektedir (ilke 56/d). BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) uyarınca, daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuktur (m.1).

Adli Yardım Hakkı ve İlgili Mevzuat

Uluslararası ve bölgesel belgeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarıyla güvence altına alınan adli yardım hakkı, Türk Hukuku tarafından da güvence altına alınmıştır² (2). Adli yardım hakkına, Avrupa Konseyi'nin Adli Yardım ve Hukuksal Danışma başlıklı (78)8 sayılı Kararı'nda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) (1950), Adli Yardım Başvurularının İletilmesine İlişkin Avrupa Anlaşması (1977) ve Ek Protokolü'nde (2001), İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'nde (2005), İstanbul Sözleşmesi'nde ve AİHM Kararlarında yer verilmiştir. İstanbul Sözleşmesi, kadınların (ve kız çocuklarının) adli yardım hakkına yer veren ilk uluslararası belgedir.

BM Kılavuzu, kadınların ve çocuklar başta olmak üzere güç koşullardaki grupların adli yardım hakkına yer veren, adli yardıma özgülenmiş ilk uluslararası belgedir. Kadınların adli yardım hakkı, 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı'nın yanısıra, yine CEDAW Komitesi'nin Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi çerçevesinde kabul ettiği Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete İlişkin ve 19 sayılı Genel Tavsiye Kararını güncelleyen 35 sayılı Genel Tavsiye Kararı'nda (2017) da düzenlenmiş bulunmaktadır.

Türk Hukuku'nda adli yardım hakkı, hukuk davalarında, idari davalarda ve ceza davalarında tanınmıştır. Hukuk yargılamasında adli yardım hakkı konusunda,

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK), 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (6284 sayılı Kanun), 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği (6284 sayılı Kanun Uygulama Yönetmeliği), Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik (ŞÖNİM Yönetmeliği) temel mevzuatı oluşturmaktadır.

Ceza yargılamasında adli yardım hakkı konusunda, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik (Müdafî ve Vekillere İlişkin Yönetmelik), Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (No: 63) (Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi) temel mevzuatı oluşturmaktadır. İdari yargılamada adli yardım hakkı konusunda, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) temel mevzuatı oluşturmaktadır.

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, Geçici Koruma Yönetmeliği, 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Adli Yardım Yönetmeliği (Adli Yardım Yönetmeliği), Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği ortak mevzuatı oluşturmaktadır. Türk Hukuku'nda kadınların adli yardım hakkıyla ilgili özel bir mevzuat mevcut değildir.

Adli Yardımın Amacı ve Önemi

Adli yardım, adalet sistemine eşit erişim olanağı olmayan kişilere, hukukçulardan ücretsiz veya daha düşük bir ücret karşılığında hukuksal danışmanlık hizmeti alma, temsil edilme, savunulma ve yargılama giderlerinden muafiyet sağlanarak, hak arama özgürlüğünün kullanımında eşitliği ve adalete eşit erişimi sağlamanın mekanizmalarından biridir³. Sosyal devlet, hukuk devleti, maddi eşitlik, silahlarda eşitlik⁴ ilkelerinin gereği olarak devletler, hak arama özgürlüğünün kullanımında eşitliği sağlamak üzere gerekli mekanizmaları oluşturmak zorunda olup, adli yardım kurumları da bu ilkeleri yaşama geçirmek amacıyla oluşturulmuş en önemli mekanizmadır. İçerik ve usulleri farklılık gösterse de karşılaştırmalı hukuktaki adli yardım hizmetlerinin tamamının ortak amacı, bireylerin sosyal ve ekonomik durumlarının, hak arama, temsil edilme ve savunulma özgürlüğü önünde engel teşkil etmemesini sağlamaktır.

Avrupa Konseyi'nin Adli Yardım ve Hukuksal Danışmanlık başlıklı (78)8 sayılı Kararı, adli yardımın, ekonomik durumu elverişli olmayanların adalete erişimi önündeki engellerin bertaraf edilmesinde önemli olduğunu belirtmektedir. BM

Kılavuzu, adli yardımın, hukukun üstünlüğüne dayalı adil, insancıl ve etkin bir ceza adaleti sisteminin temel bir unsuru olduğunu; adil yargılanma hakkı da dahil olmak üzere diğer hakların kullanılması için bir temel olduğunu ve ceza adaleti sürecinde temel adaleti ve kamu güvenini ve adalete erişimi sağlayan önemli bir güvence olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, adli yardımın gözaltı ve tutuklu kalma sürelerini kısaltma, hapis hane nüfusunu azaltma, suçun tekrarını önleme, mağdur haklarını koruma ve hukuk bilincini artırarak suç işlenmesini önleme gibi hususlara yardımcı olacağıın altı çizilmiştir.

Öte yandan kadınları hukuk yollarına başvurmaktan ve adalete erişimden alıkoyan hukuksal engeller, kurumsal engeller, sosyal engeller, kültürel engeller yanında, finansal/ekonomik engellerin de büyük rol oynadığı düşünülürken, adli yardım mekanizmalarının kadınların adalete erişimi bakımından öneminin daha büyük olduğu tartışmalıdır. 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, devletlere, kadınların adalete eşit erişimini artırmaya yönelik temel sorunları ele alma konusunda rehberlik sağlamaktadır. Tavsiye Kararı, kadına yönelik ayrımcılığın bazı kadınları farklı derecelerde veya erkeklere ve diğer kadınlara kıyasla daha farklı biçimlerde etkilediğine, etnik köken/ırk, yerel halktan veya azınlıktan olma durumu, renk, sosyo-ekonomik durum ve/veya sınıf, dil, din veya inanç, siyasi görüş, milliyet, medeni durum ve/veya annelik durumu, yaş, kentsel/kırsal yerleşim durumu, sağlık durumu, engellilik, mülkiyet durumu, lezbiyen, biseksüel, trans birey ve interseks kimliği gibi birtakım faktörler nedeniyle kesişen ayrımcılığın, kadınlar için adalete erişimi daha da zor hale getirdiğine vurgu yapmaktadır⁵. Karar, kadınların güçlendirilerek adalet sistemlerine erişiminin güvence altına alınmasında hayati önem taşıyan unsurlardan bir tanesinin, hukukun bütün alanlarında yargısal ve yarı yargısal süreçlerde ücretsiz veya düşük maliyetle adli yardım sağlanması olduğunu belirtmektedir (par.8; par.36).

Avukatlık Kanunu'na göre adli yardım, avukatlık ücretlerini ve diğer yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanlara, Kanun'da yazılı avukatlık hizmetlerinin sağlanmasıdır (m.176). Avukatlık Kanunu uyarınca kabul edilmiş olan Adli Yardım Yönetmeliği'ne göre adli yardımın amacı, bireylerin hak arama özgürlüklerinin önündeki engelleri aşmak ve hak arama özgürlüğünün kullanımında eşitliği sağlamak üzere, avukatlık ücretini ve yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanların avukatlık hizmetlerinden yararlandırılmasıdır (m.1/2).

Adli Yardımın Kapsamı

Uyuşmazlık Türleri Bakımından Kapsamı

Adli yardım, hukuk davaları, idari davalar ve ceza davalarının yanısıra, alternatif uyuşmazlık çözüm yollarında ve ulusal mekanizmalara erişim yanında uluslararası mekanizmalara erişimde de önemli bir mekanizmadır. Adli yardım, tarihsel süreç içinde önce ceza yargılamaları bağlamında güvence altına alınmış, günümüzde hukukun diğer alanlarında da güvence altına alınmaya çalışılmaktadır.

AİHS'nin adil yargılanma hakkı başlıklı 6/3 (c) maddesi, cezai konularda adli yardım hakkını açıkça garanti altına almaktadır⁶. Bu madde uyarınca, “Bir suç ile itham edilen herkes ... kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, re’ sen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek” hakkına sahiptir. AİHM yerleşik içtihadı ile AİHS'nin 6'ncı maddesindeki adli yardım hakkının kapsamını, hukuk davalarını⁷ kapsayacak şekilde genişletmiştir. Mahkeme, her ne kadar Sözleşme' de sivil haklar konusunda adli yardıma ilişkin bir hüküm yer almıyorsa da, 6'ncı maddenin en genel anlamıyla bir yargı organına başvurmayı kapsadığına, buna göre devletin gerekirse özel hukuktan doğan uyuşmazlıklarda da bir avukatın yardımını sağlama yükümlülüğü olduğuna dikkat çekmektedir. BM Kılavuzu, ceza adaleti sisteminin tüm aşamalarında gecikmeksizin ve ücretsiz adli yardımın temini için 14 ilke ve 18 kılavuz sağlamaktadır.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, “çocuğu etkileyen herhangi bir adli ve idari kovuşturmada” çocuğun ya doğrudan doğruya veya bir temsilci ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilmesi fırsatının, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak çocuğa sağlanmasını öngörmekle (m.12/2) birlikte, BM Çocuk Hakları Komitesi, bu hükmün, örneğin anne ve babanın ayrılması, velayet, bakım ve evlatlık verilme, kanunla ihtilafa düşen çocuklar, fiziksel veya psikolojik şiddet veya cinsel istismar veya diğer suç mağduru çocuklar, sağlık, sosyal güvenlik, refakat edilmeyen çocuklar, sığınmacı ve mülteci çocuklar ve silahlı çatışma ve diğer acil durumlar sonucu mağdur olmuş çocuklar dahil olmak üzere, hiçbir sınırlama olmaksızın, çocuğu etkileyen tüm ilgili adli kovuşturmalar için geçerli olduğunu vurgulamaktadır (UNICEF, 2017:11).

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, taraf devletlere, adli yardım hizmetlerinin “... alternatif uyuşmazlık çözümü ve onarıcı adalet süreçleri dâhil olmak üzere yargısal ve yarı yargısal işlemlerin bütün aşamalarında vakitli, sürekli ve etkili bir şekilde temininin sağlanması” (par. 37/a) ve “Kadınların tutukluluk halinin

yasallığına itirazını mümkün kılacak etkili adli yardım ve usullerle ilgili olanlar dâhil olmak üzere gerekli tüm tedbirlerin alınmış olmasını sağlamaları” (par. 53/c) tavsiyelerinde bulunmaktadır. Tavsiye Kararı, taraf devletlere ayrıca, çoklu hukuk (çoğul adalet) sistemlerinde kadınlara adli yardım hizmetlerinin sunulmasını tavsiye etmektedir (par. 64/e).

İstanbul Sözleşmesi’nin 21. maddesi uyarınca, taraf devletler mağdurların ilgili bölgesel ve uluslararası bireysel/toplu şikâyet mekanizmalarıyla ilgili bilgi sahibi olmalarını ve söz konusu mekanizmalara erişimini temin edeceklerdir. Taraflar mağdurlara, bu tür şikâyetlerde buldukları sırada duyarlı ve bilgiye dayalı bir yardım sağlanmasını destekleyecek ve yaygınlaştıracaklardır.

Avrupa Konseyi’nin Adli Yardım ve Danışmanlık başlıklı (78)8 sayılı Kararı uyarınca, adli yardım sistemi, bir başka devlette verilen bir kararın o devlette tanınması ya da tenfizine dair davalarda da adli yardım sağlanabilmesine imkân vermelidir. Avrupa Konseyi Adli Yardım Başvurularının İletilmesine İlişkin Avrupa Anlaşması ve Ek Protokolü, adli yardım için sınır ötesi başvuruları kolaylaştırmaya yönelik tedbirler içermektedir.

Türk Hukuku’nda hukuk ve ceza yargılaması ile idari yargıda adli yardım, dava türleri, içerik ve yararlanıcılar yönünden kapsayıcıdır. Hukuk yargılamasında adli yardım, HMK m.334-340’da düzenlenmiştir. Açılmış veya açılacak tüm hukuk davalarında (asliye hukuk mahkemesi, asliye ticaret mahkemesi, aile mahkemesi, tüketici mahkemesi, fikri ve sınai haklar hukuk mahkemesi, kadastro mahkemesi, icra mahkemesi, iş mahkemesi, sulh hukuk mahkemesinde görülen davalarda), çekişmesiz yargı işlerinde, icra ve iflas takiplerinde, delil tespitinde, ihtiyati tedbir ve ihtiyati hacizlerde adli yardım hükümleri uygulanır. Hukuk yargılamasında olduğu gibi, ceza yargılamasında da adli yardım herhangi bir dava türü ile sınırlandırılmamıştır. Sulh ceza, asliye ceza, icra ceza, çocuk, fikri ve sınai haklar, ağır ceza, çocuk ağır ceza davalarının tümünde adli yardım hükümleri uygulanır. Öğretide kabul edilen görüşe göre, HMK’nın 334 ila 340’inci maddelerinde düzenlenen adli yardıma ilişkin hükümlerin, bu hususta CMK’nda hüküm bulunmadığından, ceza yargılamasında uygulanması mümkündür (Aras, 2016: 361).

Adli yardım hükümleri, idare mahkemesi ve vergi mahkemesinde görülen idari davalarda da uygulanır. İYUK’nun 31’inci maddesinde, yargılama giderleri ve adli yardım hallerinde HMK hükümlerinin uygulanacağı öngörülmüştür. Bu genel kural dışında, idari yargıda adli yardım bakımından özellik arz eden durum, bu yargı koluna has bir kurum olan yürütmenin durdurulması kararları

ile ilgilidir. Kural olarak yürütmenin durdurulması kararları teminat karşılığında verilir. Ancak adli yardımdan yararlanan kimselerden teminat alınmaz (İYUK m. 27/6; 52).

Türkiye’de son yıllarda artan sayıda uyuşmazlıkta dava şartı olarak arabuluculuk yaygınlaşmakta ve pek çok uyuşmazlık bu yolla çözümlenmektedir (Bakırcı, 2019: 355-392). Ancak Türk Hukuku’nda arabuluculuk adli yardım kapsamında değildir⁸. Oysa arabuluculuk hizmetlerinin de adli yardım kapsamına dahil edilmesi, özellikle kadınların ve güç koşullardaki veya özel ihtiyaçları olan grupların adalete erişimini güçlendirecektir. Aynı şekilde uluslararası mekanizmalara başvuru da adli yardım kapsamında değildir.

Yargılamanın Aşamaları Bakımından Kapsamı

Adli yardım, yargılamanın tüm aşamalarında talep edilebilir. Ancak, uluslararası ve bölgesel hukukta adli yardım, yargılama öncesi hukuksal danışma hakkını da kapsamakla birlikte, Türk Hukuku mevzuatındaki adli yardım hakkı dar kapsamlıdır. Oysa henüz yargı mercileri önündeki bir uyuşmazlığın tarafı olmayan, ancak içinde bulunduğu hukuksal durum nedeniyle haklarını bilme, gerekirse bilgi-belge hazırlama ve buna göre haklarıyla ilgili karar verme ihtiyacındaki kişilerin de ücretsiz olarak bir avukatın danışmanlığından yararlanma hakkı adalete erişimin bir gereğidir. Bu hizmet, bir yandan yararlanıcıları korurken diğer yandan uyuşmazlıkların teknik açıdan daha olgunlaşmış biçimde mahkemeler önüne gelmesine hizmet eder. Özellikle kadınlar ve güç koşullardaki veya özel ihtiyaçları olan grupların adalete erişimini güçlendirmek için yargılama öncesi hukuksal danışma hizmetinin sağlanması önemli bir gerekliliktir.

Avrupa Konseyi’nin Adli Yardım ve Hukuksal Danışmanlık başlıklı (78)8 sayılı Kararı’nda, ekonomik olarak zayıf durumdaki kimselere, adli yardımın tamamlayıcısı olarak hukuksal danışmanlık hizmeti verilmesinin bu kişilerin adalete erişimlerinin önündeki engellerin kaldırılması ile aynı öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Karar uyarınca, Devlet, ekonomik durumu elverişli olmayan bir kişinin, kendi haklarını ya da menfaatlerini etkileyebilecek tüm meselelerde gerekli hukuksal danışmanlık hizmetinden yararlanabilmesini sağlamalıdır. Hukuksal danışmanlık hizmeti ücretsiz olmalı ya da bu hizmetten yararlanacak kişinin maddi imkânlarına bağlı olarak ödeyebileceği bir katkı payı karşılığında sağlanmalıdır.

BM Kılavuzu uyarınca adli yardım, hukuksal danışmanlık hizmeti, hukuksal yardım ve hukuksal temsili kapsamaktadır (par. 8). 33 sayılı Genel Tavsiye Kararı da kadınlara hukukun bütün alanlarında adli yardım, hukuksal danışmanlık ve

hukuksal temsil hizmetlerinin verilmesini öngörmektedir (par.36). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 206 No'lu İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Tavsiye Kararı (2019), toplumsal cinsiyet temelli şiddet ve taciz şikâyet ve uyuşmazlık çözüm mekanizmalarında, şikayetçilere ve mağdurlara hukuksal danışmanlık ve hukuksal rehberlik hizmetlerinin sağlanmasını tavsiye etmektedir (par.6) (Bakırcı, 2020: 29-60).

Türk Hukuku'nda hukuksal danışmanlık hizmeti ile ilgili özel düzenlemeler, 6284 sayılı Kanun ve Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda mevcuttur. 6284 sayılı Kanun'da şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınlara, çocuklara, aile bireylerine ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilere, mülki amir tarafından, hukukî rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi kararı verilebileceği (m.3/1)⁹ öngörülmektedir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda, yabancılar ile uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin, sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanan danışmanlık hizmetlerinden yararlanabileceği öngörülmüştür (m.81/3). Öte yandan, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (m.26) ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu (m.19) çerçevesinde sendikalı çalışanlar, işverenleriyle yaşadıkları uyuşmazlıklarda sendika avukatları tarafından temsil edilme hakkına sahip oldukları gibi, yargılama öncesi sendika avukatlarından hukuksal danışmanlık hizmeti de alabilirler.

Ayrıca tüketiciler, Ticaret Bakanlığı'nın kurduğu ALO 175 hattından, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'la ilgili hukuksal danışmanlık ve rehberlik hizmeti; ev içi şiddet ve mobbing mağdurları ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın görev alanına giren konularla ilgili olanlar ise, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın kurduğu ALO 183 hattından, hukuksal danışmanlık ve rehberlik hizmeti alabilirler.

Yararlanabilecek Olanlar Açısından Kapsamı

Uluslararası belgelerde adli yardımdan şüpheli, sanık, mağdur, tanık herkesin yararlanabilmesi öngörülmektedir. Ayrıca belli gruplara ilişkin özel düzenlemelere yer verilmektedir. BM Kılavuzu, hapis ya da ölüm cezası ile sonuçlanabilecek bir suçtan ötürü gözaltına alınan, tutuklanan veya hapsedilen, şüpheli veya bir suçla itham edilen kişiler ve ceza adaleti sürecindeki mağdur ve tanıklardan, yeterli imkânı olmayanlara adli yardımın temin edilmesini öngörmektedir. Devletler, failin haklarına halel getirmeksizin, uygun olduğu hallerde, suç mağdurlarına ve tanıklarına adli yardım temin etmelidir. Kılavuz, adli yardıma erişimde eşitlik başlığı altında, kadınlar, çocuklar ve özel ihtiyaçları olan (yaşlılar, azınlıklar, engelli kişiler, akıl hastalığı olan kişiler, HIV ve diğer

ciddi bulaşıcı hastalıklarla yaşayan kişiler, uyuşturucu kullananlar, yerli halklar, vatansız kişiler, sığınmacılar, yabancılar, göçmenler ve göçmen işçiler, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş olanlar gibi) grupların adli yardıma anlamlı erişimini sağlamak için, toplumsal cinsiyete ve yaşa duyarlı önlemler dahil, özel önlemler alınmasını öngörmektedir (İlke 10).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca, özgürlüğünden yoksun bırakılan veya ceza kanununu ihlâl iddiası veya ithamı bulunan her çocuk, kısa zamanda yasal ve uygun olan diğer yardımlardan yararlanma hakkına sahiptir (m.37/4; m. 40/2 (2) (5)). Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi, insan ticareti mağdurlarına ücretsiz adli yardım sağlanmasını öngörmektedir (m.15). İstanbul Sözleşmesi, Sözleşme kapsamında ev içi şiddet mağdurları¹⁰ (Bakırcı, 2015: 133–204) ve söz konusu eylemlerde bulunma tehdidi, zorlama veya özgürlüğün rastgele bir biçimde kısıtlanması da dahil olmak üzere, kadınlara ve kız çocuklarına fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuracak toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kalanlar için, ücretsiz adli yardımı öngörmektedir. Adli yardım başlıklı 57'nci madde uyarınca, taraf devletler, mağdurların iç hukuk kurallarının öngördüğü koşullar altında ücretsiz adli yardım alma hakkını sağlayacaklardır. 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı ve 35 sayılı Genel Tavsiye Kararı'nda da, kadınların ve kız çocuklarının adli yardım hakkı düzenlenmiş bulunmaktadır.

Türk Hukuku mevzuatında adli yardım, genel olarak ve bazı hallerde ise kadınlar ve güç koşullardaki veya özel ihtiyaçları bulunan gruplara ilişkin olarak düzenlenmiştir. HMK çerçevesinde adli yardım, m.334'de öngörülen koşulları sağlayan gerçek kişilere ve kamuya yararlı dernek ve vakıflara yapılacak tüm yargılama ve takip giderlerinden geçici olarak muafiyet ile yargılama ve takip giderleri için teminat göstermekten ve atanmışsa, avukat ücretinden tamamen muafiyet sağlar. 6284 sayılı Kanun'da, Kanun kapsamında şiddetin önlenmesi ve verilen tedbir kararlarının etkin olarak uygulanmasının izlenmesi bakımından şiddet önleme ve izleme merkezleri tarafından adli yardım hizmetlerinin verilmesinin (m.15/1)¹¹ sağlanması öngörülmektedir.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu uyarınca, avukatlık ücretlerini karşılama imkânı bulunmayan başvuru sahibi ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişiye, Kanun kapsamındaki iş ve işlemlerle ilgili olarak yargı önündeki başvurularında Avukatlık Kanunu'nun adli yardım hükümlerine göre avukatlık hizmeti sağlanır (m.81)¹².

Ceza yargılamasında adli yardım, yararlanıcıya avukat ücreti de dâhil olmak

üzere her türlü masraftan muafiyet tanımaktadır. Ceza yargılamasında, talepte bulunan tüm şüpheli ile sanıkların ve cinsel saldırı suçu ile alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suç mağdurlarının ücretsiz olarak avukatla temsil imkânı verilmektedir. Ayrıca, çocuklar, kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz olanlar ve ceza alt sınırı dikkate alınarak belli suçların failleri ve mağdurları bakımından bu imkân isteğe bağlı olmadan sağlanmaktadır.

Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi, suç mağdurlarının (m.1); Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği, adli süreçte suç mağdurlarının ve adli desteğe ihtiyaç duyan kişilerin (m.1) adli yardım hakkını düzenlemektedir. Kararname ve Yönetmelik uyarınca, mağdur, suç nedeniyle fiziksel, zihinsel, ruhsal veya ekonomik olarak doğrudan zarar gören gerçek kişiyi; kırılan grup, adli destek görevlileri tarafından yapılan bireysel değerlendirme sonucunda suçtan daha fazla etkilendiği ve korunması gerektiği tespit edilen mağdurlar ile adli sisteme dâhil olan çocukları ifade eder (m.2, 4).

Hizmeti verenler ve sunulan hizmetler açısından kapsamı

Türk Hukukunda adli yardım, avukatlar tarafından sağlanmaktadır. Ancak örneğin BM Kılavuzu, devletlerin, adli yardım konusunda, ayrıca, adli yardım sağlayıcılar olarak hükümet dışı kuruluşlar, toplum temelli kuruluşlar, dini veya dini olmayan hayır kurumları, meslek kuruluşları, dernekler ve akademi gibi geniş bir paydaş yelpazesıyla birlikte hareket etmesini öngörmektedir (par.9).

Avrupa Konseyi'nin Adli Yardım ve Hukuksal Danışmanlık başlıklı (78)8 sayılı Kararı uyarınca, adli yardım, kendisine yardım sağlanan kişinin yasal haklarını kullanmak ya da savunmak için üstlenmesi gereken tüm masraf kalemlerini, özellikle avukat ücretleri, bilirkişi masrafları, tanıklar ve tercüme masraflarını karşılayabilmelidir.

HMK uyarınca, mahkemenin verdiği adli yardım kararı, ilgiliye; yapılacak tüm yargılama ve takip giderlerinden geçici olarak muafiyet, yargılama ve takip giderleri için teminat göstermekten muafiyet, dava ve icra takibi sırasında yapılması gereken tüm giderlerin Devlet tarafından avans olarak ödenmesi, davanın avukat ile takibi gerekiyorsa, ücreti sonradan ödenmek üzere bir avukat temini imkânı sağlar (m. 335/1). Mahkeme, talepte bulunanın, yukarıdaki bentlerde düzenlenen hususlardan bir kısmından yararlanmasına da karar verebilir (m.335/2). Ayrıca idari davalarda, adli yardımdan yararlanan kimselerden yürütmenin durdurulması kararları için teminat alınmaz.

Baroların verdiği adli yardım kararı, yalnızca ücretsiz olarak avukatlık

hizmetlerinden yararlanma olanağı sağlar, yargılama giderinden muafiyet sağlamaz. Avukatlık ücreti dışındaki diğer yargılama giderlerinden muafiyet için mahkemeye başvurulması gereklidir. Avukatlık Kanunu, adli yardımın esaslarını genel olarak 176-181. maddelerinde ve Adli Yardım Yönetmeliği'nde belirlemiştir. Adli Yardım Yönetmeliği uyarınca, yargılama giderlerini karşılayamayacaklar için, HMK gereğince adli müzaheret talebinde bulunulur. Bu talebin reddi halinde ilgilisi, avukatlık ücreti dışındaki diğer yargılama giderlerini karşılamak durumundadır. Aksi halde, adli yardım talebi reddedilebilir. Ancak, yargılama giderlerinin karşılanamayacağına açıkça anlaşılması ve adli yardım talebinde bulunanın haklılığı açısından kesin veya kuvvetli bir kanı oluşması halinde, adli yardım bürosunun veya adli yardım temsilcisinin önerisi üzerine baro yönetim kurulu kararıyla, birden fazla baronun bulunduğu illerde ise başvuru tarihinde büronun adli yardımdan sorumlu olan yönetim kurulu üyelerinden yönetime başkanlık eden üyenin bağlı bulunduğu baronun yönetim kurulu kararıyla adli yardım fonundan karşılanır (m.6/a).

Adli Yardımdan Yararlanabilme Koşulları

Ceza davalarının aksine hukuk davalarında adli yardımdan yararlanmak bazı koşullara bağlıdır. Bunlar, başvuru, yoksulluk koşulu ve kanıtlanması, vekaletname verme, zorunlu yargılama giderlerinin karşılanması, haklılık ve karşılıklılık koşulları olarak sayılabilir.

Adli Yardım İçin Başvuru Koşulu ve İstisnaları

Hukuk yargılamasında adli yardım başvurusu, mahkemelere veya barolara yapılmaktadır. Hukuk yargılamalarında mahkemeye başvurularda, adli yardım, asıl talep veya işin karara bağlanacağı mahkemedeyen; icra ve iflas takiplerinde ise takibin yapılacağı yerdeki icra mahkemesinden istenir. Kanun yollarına başvuru sırasında adli yardım talebi bölge adliye mahkemesine veya Yargıtaya yapılır (HMK m.336). Adli yardım talebine ilişkin evrak, her türlü harç ve vergiden muaftır (HMK m.336).

Adli yardım talebinin reddine ilişkin kararlara karşı, tebliğinden itibaren bir hafta içinde kararı veren mahkemeye dilekçe vermek suretiyle itiraz edilebilir. İtiraz incelemesi neticesinde verilen karar kesindir. (HMK m.337/2). Adli yardım talebi reddedilirse, ödeme gücünde sonradan gerçekleşen ciddi bir azalmaya dayanılarak tekrar talepte bulunulabilir (HMK m.337/2).

Adli yardım talebi, baroların adli yardım bürosuna veya temsilcilerine de yapılabilir. Avukatlık ücretini karşılama olanağı bulunmayanlara, Avukatlık

Kanunu'nda yazılı avukatlık hizmetleri baroların adli yardım büroları tarafından sağlanmaktadır. Yardım talebinin reddi halinde, ilgilisi yazı veya sözle baro başkanına başvurabilir. Baro başkanının vereceği karar kesindir (AvK m.178). Ceza yargılamasında da adli yardım avukatlar tarafından sağlanmaktadır. CMK "Şüpheli veya sanığın ceza muhakemesinde savunmasını yapan avukatı" müdafî, "Katılan, suçtan zarar gören veya malen sorumlu kişiyi ceza muhakemesinde temsil eden avukatı" vekil olarak tanımlamıştır. Müdafîlik zorunlu veya ihtiyari olabilir.

CMK'nun 150'nci maddesine göre, şüpheli veya sanık, müdafî seçebilecek durumda olmadığını beyan ederse, talebi halinde bir müdafî görevlendirilir (ihtiyari müdafîlik). Şüpheli veya sanık (CMK m. 150), adli yardım taleplerini, soruşturmanın yürütüldüğü polis veya jandarma karakolları ile ilgili Cumhuriyet savcılığı veya ceza davasının görüldüğü hâkimlik veya mahkemeye herhangi bir koşul veya süre şartına bağlı olmaksızın iletebilir. Kişinin başvurusu, söz konusu merciler tarafından işleme konulur ve yine bu merciler tarafından ilgili baro ile iletişime geçilir. İlk derece yargılaması sona erdikten sonra, yani kanun yolu aşamasında bölge adliye mahkemesi veya Yargıtay'a adli yardım başvurusunda bulunulabilir. Kişilerin adli yardım talebi her durumda kolluk birimleri (polis veya jandarma teşkilatı), Cumhuriyet savcılığı veya ceza mahkemesi tarafından ilgili baroya iletilir. Yine her durumda avukat ataması barolar tarafından yapılır ve avukatlık hizmeti baroya kayıtlı bir avukat tarafından verilir. Bu işlem için vekaletname düzenlenmesine, bir başka deyişle adli yardımdan yararlanan kişi tarafından noter masrafı veya benzeri bir başka masraf ödenmesine gerek yoktur.

CMK bazı hallerde zorunlu müdafîliği benimsemiştir. Ceza davalarında veya ceza soruşturmasında müdafî zorunluluğu CMK'nın 74, 101, 150, 204 ve 247. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu maddeler uyarınca, müdafî bulunmayan şüpheli veya sanık,

- Çocuksa (m.150), -Kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz ise, (m.150),
- Alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmada (m.150),
- Sanığın akli dengesinin yerinde olup olmadığının araştırılması için gözlem altına alınmasına karar verilmesi halinde (m.74),
- Sanık tutuklama talebiyle mahkemeye sevk edildiğinde (m.101),
- Davranışları nedeniyle, hazır bulunmasının duruşmanın düzenli olarak yürütülmesini tehlikeye sokacağı anlaşılan sanığın yokluğunda duruşma

yapılmasında (m.204),

-Kendisine ulaşılamayan (kaçak) sanık hakkında duruşma yapılmasında (m.247), talep aranmaksızın bir müdafî görevlendirilir. Bir başka ifadeyle, bu kişilerin avukatla temsili zorunlu olup, bunun için talepte bulunmalarına gerek yoktur. Kolluk birimleri (polis ve jandarma teşkilatı), Cumhuriyet savcılığı ve ceza mahkemeleri; bu kişilerin adli yardımdan ücretsiz olarak yararlanmaları için gerekli işlemleri kendiliğinden yürütür.

Öte yandan şikayetçiler ve mağdurların da adli yardım talep hakları vardır. Örneğin, CMK'nun 234'üncü maddesine göre, mağdur ile şikâyetçi, vekili bulunmaması halinde, cinsel saldırı suçu ile alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlarda baro tarafından kendisine avukat görevlendirilmesini talep etme hakkına sahiptir. Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi uyarınca, mağdurun, adli sürece etkin katılım ve adalete erişim için mevzuatın öngördüğü koşullara uygun olarak kendisine vekil tayin edilmesi ve adli yardımda bulunulması isteği derhal karşılanır (m.3). Kararname kapsamında yer alan hizmetlerin sunumunda, başvuru koşulu çocuklar için aranmaz ve çocuğun yüksek yararı ilkesi gözetilir.

Yoksulluk Koşulu ve Kanıtlanması

Avrupa Konseyi'nin Adli Yardım ve Hukuksal Danışmanlık başlıklı (78)8 sayılı Kararı uyarınca, hiç kimse, ekonomik engeller sebebiyle bir hukuksal, ticari, idari, sosyal ya da mali uyumsuzlukla ilgili karar verecek bir mahkeme önünde haklarını kullanmaktan ya da savunmaktan alıkonulamaz. Bu doğrultuda, herkesin yargılama sürecinde gerekli adli yardımı alma hakkı bulunmalıdır. Adli yardımın gerekli olup olmadığını değerlendirirken kişinin maddi kaynak ve yükümlülükleri ve öngörülen yargılama maliyeti dikkate alınmalıdır. Kişinin yargılama maliyetini kısmen karşılayabildiği durumlarda dahi adli yardım imkânı sağlanmalıdır. Bu durumda, ilgili kişinin aşırı derecede zorlanmadan ödeyebileceği tutarı aşmayacak maddi katkısıyla birlikte adli yardım sağlanabilir. Yargılama devam ederken davanın tarafı olan kişinin maddi durum ya da yükümlülüklerinde bir değişiklik olması ya da adli yardım sağlanmasını gerektirecek diğer bir durum ortaya çıkması hâlinde de adli yardım temini mümkün olmalıdır. Adli yardım sağlanmasını gerektirecek mali durum, özellikle geçim maliyetindeki artışlar dikkate alınarak düzenli olarak gözden geçirilmelidir.

BM Kılavuzu uyarınca, adli yardım, davanın aciliyeti, karmaşıklığı ya da verilmesi muhtemel cezanın ciddiyeti gibi adaletin yararının gerektirdiği durumlarda, kişinin maddi durumuna bakılmaksızın verilmelidir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi çerçevesinde öngörülen yardımın (m.37/4; m. 40/2 (2) (5)) nasıl sağlanacağı taraf devletlerin tasarrufuna bırakılmıştır, ancak BM Çocuk Hakları Komitesi, taraf

devletlere çocuklara sağlanacak yardımların ücretsiz olmasını tavsiye etmektedir (UNICEF, 2017:22). İstanbul Sözleşmesi, taraf devletlerden, mağdurlara ücretsiz adli yardım alma hakkını sağlamalarını talep etmektedir (m.57).

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, adalet sistemine erişilebilirliğin gerek resmi ve gerekse yarı-yargısal adli sistemler dâhil tüm yargı sistemlerinin düşük maliyetli olmasını gerektirdiğini (Par.14/c) belirtmektedir. Dolayısıyla Karar, taraf devletlere adli yardım sunulması ve belge ve evrak işlemlerinin yanı sıra mahkeme giderleri için talep edilen ücretlerin düşük gelirli kadınlar için azaltılması ve yoksul kadınlardan alınmaması yoluyla adalete erişim önündeki ekonomik engellerin ortadan kaldırılmasını tavsiye etmektedir (par. 17/a). Tavsiye Kararı uyarınca, aile içi çatışma hallerinde veya kadınların aile gelirinden eşit pay alamadığı durumlarda adli yardım ve kamu avukatı temini için uygunluk değerlendirmesinde, kadınların gerçek gelir veya kullanılabilir varlıkları temel alınmalıdır (par. 37/e). 35 No'lu Tavsiye Kararı uyarınca, koruma tedbirlerinin, kadın mağdurlara aşırı bir mali, bürokratik veya kişisel yük getirmesinden kaçınılmalıdır. Kadın mağdurlar ve aile fertleri için, maddi yardıma erişim ile ücretsiz veya düşük bir ücret ödeyerek yüksek kaliteli adli yardıma erişim sağlanmalıdır (par. 31).

HMK uyarınca, “Kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gereken yargılama veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olan kimseler” ve “mali açıdan zor durumda düşmeden gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda olan kamuya yararlı dernek ve vakıflar” adli yardımdan yararlanabilirler (m.334/ 1 ve 2). Mahkemeye adli yardım talebinde bulunan kişi, iddiasının özeti ile birlikte, iddiasını dayandıracığı delilleri ve yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadığını gösteren mali durumuna ilişkin belgeleri (örneğin üzerine kayıtlı taşınır ve taşınmaz mal bilgileri, aylık kazancı, ailevi durumu, bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı, vb.) mahkemeye sunmak zorundadır (HMK m.336/2). Adli yardım talebine ilişkin evrak, her türlü harç ve vergiden muaftır (HMK m.336/4). Adli yardımdan yararlanan kişinin mali durumu hakkında kasten veya ağır kusuru sonucu yanlış bilgi verdiği ortaya çıkar veya sonradan mali durumunun yeteri derecede iyileştiği anlaşılırsa adli yardım kararı kaldırılır (HMK m.338/1).

Baroya adli yardım talebinde bulunan kişi, talebi hizmetin görüleceği yer adli yardım bürosuna ve temsilciliklerine iletir. Talep sahibi, talebinde haklı olduğunu gösterdiği delillerle kanıtlamak zorundadır (m.178/1). Adli yardım bürosu ve temsilcilikleri, talep sahibinden gerekli bilgi ve belgeleri ister, talebin

haklılığı konusunda uygun bulacağı araştırmayı yapar, gerektiğinde karar verir. Bu araştırmada, kamu ve özel kurum ve kuruluşları, adli yardım bürosuna ve temsilciliklerine yardımcı olurlar. (AvK m.5). Adli yardım talebinin kabulü halinde, durum bir tutanakla tespit edilir. Talep sahibinden, işin sonunda maddi bir yarar elde etmesi halinde, avukata ödenen para ile elde edilecek maddi yararın %5'ini baroya ödeyeceğine; adli yardım talebinin haksız olduğunun sonradan anlaşılması halinde, görevlendirilen avukata ödenen ücretin iki katı ve yapılmış masrafları yasal faizleri ile geri vereceğine ilişkin taahhütname alınır (Adli Yardım Yönetmeliği m.6/a). Hukuk yargılamasında adli yardım başvuruçularının mali durum analizinde objektif kriterlerin belirlenmemiş olması, barolar ve mahkemeler tarafından farklı kriterler uygulanmasına yol açabilir.

Vekaletname Verilmesi

Adli Yardım Yönetmeliği uyarınca, adli yardım talebinin kabulüyle, gerekli iş ve işlemleri yapmak ve yürütmek üzere bir veya birkaç avukat görevlendirilir. Görev yazısının bir örneği de talep sahibine verilir ve gerekli bilgi, belge ve vekaletname ile birlikte görevlendirilen avukata başvurusu istenir. Görevlendirilen avukat, görevlendirme yazısının, işe ve ilgiliye ait bilgi, belge ve vekaletnamenin, adli müzaheret talebi reddedilmiş ise iş için zorunlu masraf avansının kendisine ulaşması ile avukatlık hizmetlerini yerine getirmek yükümlülüğü altına girer. Görevlendirilen avukatın yükümlülüğü, istek sahibinin hizmetin görülebilmesi için gerekli belge ve bilgiler ile avukatlık ücreti dışındaki zorunlu yargılama giderlerini vermemesi veya vekaletname vermektan kaçınması ile sona erer. Görevlendirilen avukat, bu durumu gecikmeden, kendisini görevlendiren adli yardım bürosuna ya da temsilciliğine bildirir (m.6/b).

Ancak, adli yardım başvuruçusu ile avukatı arasında vekaletname düzenlenmesi koşulunun kaldırılması, adalete erişimi kolaylaştırma yönünde atılacak önemli bir adım olacaktır. Çünkü adli yardıma ihtiyacı olanların vekaletname için ödeme yapacak mali gücü de olmayabilir.

Zorunlu Yargılama Giderlerinin Karşılanması

Yukarıda belirtildiği gibi, Adli Yardım Yönetmeliği uyarınca, yargılama giderlerini karşılayamayacaklar için HMK gereğince adli müzaheret talebinde bulunulur. Bu talebin reddi halinde ilgilisi, avukatlık ücreti dışındaki diğer yargılama giderlerini karşılamak durumundadır. Aksi halde, adli yardım talebi reddedilebilir. Görevlendirilen avukat, adli müzaheret talebi reddedilmiş ise iş için zorunlu masraf avansının kendisine ulaşması ile avukatlık hizmetlerini yerine getirmek yükümlülüğü altına girer. Görevlendirilen avukatın yükümlülüğü, istek sahibinin

avukatlık ücreti dışındaki zorunlu yargılama giderlerini vermemesi ile sona erer (m.6/b).

Kamuya Yararlı Dernek ve Vakıflar İçin Haklılık Koşulu

HMK uyarınca, kamuya yararlı dernek ve vakıflar, mali açıdan zor duruma düşmeden gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda olmalarının yanı sıra, iddia ve savunmalarında haklı göründükleri takdirde adli yardımdan yararlanabilirler (m.334/2).

Yabancılar İçin Karşılıklılık Koşulu ve İstisnası

Ceza soruşturma ve kovuşturmalarında, Türk vatandaşı olmayan kişiler de Türk vatandaşları ile aynı ve eşit şekilde adli yardım hakkına sahiptir. HMK uyarınca, (hukuk yargılamasında ve idari yargıda), yabancıların adli yardımdan yararlanabilmeleri, ayrıca karşılıklılık koşuluna bağlıdır (m.334/3). Ancak Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu uyarınca, avukatlık ücretlerini karşılama imkânı bulunmayan başvuru sahibi ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişiye, aynı Kanun kapsamındaki iş ve işlemlerle ilgili olarak yargı önündeki başvurularında Avukatlık Kanunu'nun adli yardım hükümlerine göre avukatlık hizmeti sağlanır (m.81/2). Bu durumda karşılıklılık şartı aranmaz.

Adli Yardımı Gerçekleştirme Yolları

Adli Yardımın Kurumsallaşması

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, erişilebilir, sürdürülebilir ve kadınların ihtiyaçlarına duyarlı adli yardım ve kamu savunma sistemlerinin kurumsallaştırılması ve bu hizmetlerin, alternatif uyuşmazlık çözümü ve onarıcı adalet süreçleri dâhil olmak üzere yargısal ve yarı yargısal işlemlerin bütün aşamalarında ve hukukun bütün alanlarında zamanında, sürekli ve etkili bir şekilde temininin sağlanmasını öngörmektedir (par.37/a). Tavsiye Kararı, taraf devletlere, kadınların adalete erişimini sağlamak için ortaya koymak zorunda kaldığı çabaları azaltmak amacıyla bir dizi yasal ve sosyal hizmetleri de içine alan "tek elden hizmet merkezleri" gibi adalete erişim merkezlerinin oluşturulmasını tavsiye etmektedir. Bu merkezler hukuksal danışmanlık ve adli yardım hizmeti verebilir, yasal işlemleri başlatabilir, kadına yönelik şiddet, aile problemleri, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, mülkiyet ve göç gibi bir dizi alana ilişkin kadınlara yönelik destek hizmetlerini koordine edebilir. Bu merkezler, yoksul kadınlar, kırsal bölgelerde ve uzak mesafelerde yaşayan kadınlar da dâhil tüm kadınlar için erişilebilir olmalıdır (par.17/f).

BM Kılavuzu, devletlere ceza adaleti bağlamında ulusal adli yardım sistemlerinin

kurulması, reformu veya idaresi ve adli yardımın “erişilebilir, etkin, sürdürülebilir ve güvenilir” olmasını sağlamanın yolları hakkında rehberlik sağlamaktadır. Kılavuz, Devletlere, adli yardımı “mümkün olan azami ölçüde” kurmak, güçlendirmek ve genişletmek çağrısında bulunmaktadır.

Dolayısıyla devletler, adli yardım sistemine gerekli olan insan ve mali kaynakları tahsis etmelidir. Avrupa Konseyi’nin Adli Yardım ve Hukuksal Danışmanlık başlıklı (78)8 sayılı Kararı uyarınca, adli yardım sistemini finanse etme sorumluluğu devlet tarafından üstlenilmelidir. 33 No’lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca, adalet sistemlerinin adil, kullanılabilir, kaliteli ve hesap verebilir olmasının ve mağdurların uğradığı zararların tazminini sağlamak için, yüksek nitelikli insan kaynağının yeterli teknik ve finansal kaynaklarla birlikte temini elzemdir (par.38).

Finansal kaynak ve insan kaynağı tahsisi ile ilgili düzenlemeler, BM Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge ve İstanbul Sözleşmesi’nde de mevcuttur. Bildirge uyarınca, hükümetler bütçelerinde, kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin faaliyetleri için yeterli kaynaklara yer vermelidirler (m.4/h). Sözleşme’nin 8. maddesi uyarınca, finansal kaynaklar, taraflar, devlet dışı aktörler ve sivil toplum tarafından gerçekleştirilenler de dahil olmak üzere, Sözleşme’nin kapsadığı her türlü şiddet eylemini önlemeye ve bunlarla mücadeleye yönelik bütüncül politikaların, tedbirlerin ve programların yeterli bir biçimde uygulanması için uygun finansal kaynakları ve insan kaynaklarını tahsis edeceklerdir. İstanbul Sözleşmesi, ayrıca, devletlere alınacak politika ve tedbirlerin koordinasyonu, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirmesinden sorumlu bir veya birden fazla kurumu belirleme veya kurma yükümlülüğü öngörmektedir (m.10, 11).

Türkiye’de, Adalet Bakanlığının görev ve sorumluluk alanına giren adli yardım çalışmalarını yürütmek üzere, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği ile Merkez Teşkilatı bünyesinde Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Danışma Kurulu kurulmuştur. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı bünyesinde Adli Yardım Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Çocuk Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Kadın Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Tanık ve Diğer Mağdur Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Taşra Teşkilatı Şube Müdürlüğü, İdari ve Mali Hizmetler Şube Müdürlüğü kurulmuştur.

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü bünyesinde ise, bilgilendirme ve yönlendirme bürosu, kırılğan grup destek bürosu, ceza yargılaması destek bürosu, hukuk yargılaması destek bürosu, adli yardım hizmetleri bürosu ve çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki işlemleri bürosu kurulmuştur (m.22).

Adli yardım hizmetleri bürosunun görevleri, adli yardıma ihtiyaç duyanlara, bu hizmete başvurabilmeleri için gerekli olup UYAP üzerinden temin edilebilen bilgi ve belgelerin toplanmasında yardımcı olmak ve ilgili birimlere yönlendirmek, baroların adli yardım büroları ile eşgüdüm hâlinde çalışmak ve müdür tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmektir (m.27).

Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi ise, suç mağdurlarına sağlanan hizmet ve yardımlara ilişkin esasları ve bu hizmetlerin yerine getirilmesine dair görev, yetki ve sorumlulukları düzenlemektedir.

Adli Yardımın Erişilebilir Olması

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, adalet sistemine erişilebilirliğin, gerek resmi ve gerekse yarı-yargısal adli sistemler dâhil tüm yargı sistemlerinin güvenli, düşük maliyetli, kadınlara fiziksel olarak erişilebilir olmasını; ayırimcılığın kesişen ve birleşen türleriyle yüz yüze gelen kadınlar da dâhil olmak üzere tüm kadınların ihtiyaçlarına uygun ve bu ihtiyaçlara uyarlanabilir olmasını gerektirdiğini (par.14/c; par. 17/a) belirtmektedir. Tavsiye Kararı, ekonomik engellerin ortadan kaldırılması dışında, adalet sistemlerinin erişilebilirliği ilkesine ilişkin olarak taraf devletlere ayrıca şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

Dilsel Engellerin Ortadan Kaldırılması

Ücretsiz tercümandan yararlanma hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Adil Yargılanma Hakkı" başlıklı 6. maddesinde, mahkemede kullanılan dili anlamayan veya konuşamayan ve bir suç ile itham edilen herkes için tanınmıştır.

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca, ihtiyaç duyulan durumlarda bağımsız ve profesyonel sözlü ve yazılı çeviri hizmetlerinin sağlanması yoluyla dilsel engeller ortadan kaldırılmalı; yargısal ve yarı-yargısal süreçleri tam olarak anlayabilmeleri için okuma yazma bilmeyen kadınlar için bireyselleştirilmiş yardımlar sağlanmalıdır (par. 17/b). İstanbul Sözleşmesi, taraf devletlere, davaya taraf olarak katılan veya kanıt sunan mağdurlara bağımsız ve yetkin çevirmenler sağlamak yükümlülüğü öngörmektedir (m.56/h).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca, hakkında ceza kanununu ihlâl iddiası veya ithamı bulunan her çocuk, kullanılan dili anlamaması veya konuşamaması halinde parasız çevirmen yardımından yararlanma hakkına sahiptir (m.40/2 (2) (2)).

Adil yargılanma hakkı kapsamında bulunan tercümandan yararlanma hakkı,

Türk Hukuku kapsamında CMK'nun "Tercüman Bulundurulacak Haller" başlıklı 202. maddesinde düzenlenmiştir. CMK kapsamında, Türkçe bilmeyen ya da engelli olan şüpheli, sanık, mağdur veya tanık için görevlendirilen tercümanın giderleri, yargılama gideri sayılmaz, ancak bu giderler de devlet hazinesince karşılanır (m. 324).

Coğrafi ve Fiziksel Engellerin Ortadan Kaldırılması

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca, yargısal ve yarı-yargısal kurumlar ve diğer hizmetlerin fiziksel çevresinin ve konumunun iyi, güvenli ve tüm kadınlar için erişilebilir olması sağlanmalıdır. Yeterli imkânlara sahip olmayan kadınlar için yargı kurumları ve yarı-yargısal kurumların ulaşım maliyetlerinin karşılanması konusu ile ayrıca ilgilenilmelidir (par. 17/e). Engelli kadınların adalet sistemlerine erişimleri konusu ayrıca ele alınmalıdır (par. 17/g).

Toplumsal Cinsiyet Birimlerinin Oluşturulması

33 No'lu Genel Tavsiye, adalet kurumlarının bileşenleri olarak toplumsal cinsiyet birimlerinin oluşturulmasının değerlendirilmeye alınmasını tavsiye etmektedir (par. 17/e).

Erişimde Eşitliğin Sağlanması

BM Kadınlara Yönelik Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin 15. maddesi, kadın ve erkeklerin kanun önünde eşit olduklarını ve eşit korunma haklarından yararlanmaları gerektiğini belirtir. Yine Sözleşme uyarınca, kadın ve erkek eşitliğini fiilen sağlamak için taraf devletlerce alınacak geçici ve özel önlemler, Sözleşme' de belirtilen türden bir ayırım olarak düşünülmeyecek ve hiçbir şekilde eşitsizlik veya farklı standartların korunması sonucunu doğurmayacaktır. Fırsat ve uygulama eşitliği hedeflerine ulaşıldığı zaman bu önlemlere son verilecektir. BM Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge (1993), kadınların siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, sivil veya herhangi başka bir alanda tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit olarak yararlanma ve bunların eşit korunması altında olma hakları olduğunu belirtmektedir (m.3).

İstanbul Sözleşmesi uyarınca, taraflar, Sözleşme hükümlerinin, özellikle de mağdurların haklarını korumaya yönelik tedbirlerin, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka tür görüş, ulusal veya sosyal köken, bir ulusal azınlıkla bağlantılı olma, mülk, doğum, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kimliği, sağlık durumu, engellilik, medeni hal, göçmen veya mülteci statüsü veya başka bir statü gibi herhangi bir temele dayalı olarak ayrımcılık yapılmaksızın

uygulanmasını temin edeceklerdir (m.4/3).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca, taraf devletler, Sözleşme 'de yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana-babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasi ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler (m.2).

BM Kılavuzu, kadınlar, çocuklar ve özel ihtiyaçları olan grupların adli yardıma eşit erişimini sağlamak için, alınacak özel önlemlerin, cinsiyete duyarlı ve yaşa uygun önlemler de dahil olmak üzere bu grupların özel ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini; devletlerin ayrıca kırsal, uzak ve ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı bölgelerde yaşayan kişilere ve ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı gruplara mensup kişilere adli yardım sağlaması gerektiğini belirtmektedir (ilke 10). 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, adalet sistemine erişilebilirliğin, ayırımcılığın kesişen ve birleşen türleriyle yüz yüze gelen kadınlar da dâhil olmak üzere tüm kadınların ihtiyaçlarına uygun ve bu ihtiyaçlara uyarlanabilir olmasını gerektirdiğini (Par.14 (c)) belirtmektedir.

Anayasa uyarınca, herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar (m.10).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği uyarınca, Yönetmelik kapsamında yer alan destek ve hizmetlerin yerine getirilmesinde eşitlik, insan onuruna saygı, dürüstlük ve mahremiyet ilkeleri esas alınarak cinsiyet, yaş, engellilik, ırk, toplumsal sınıf, dil, din, siyasi görüş veya diğer sebeplerle ayırımcılık yapılamaz; aşağılayıcı, onur kırıcı söylem ve davranışlarda bulunulamaz (m.5). Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi uyarınca, mağdurlara yönelik yardım ve destek hizmetlerinde, eşitlik, insan onuruna saygı, dürüstlük ve mahremiyet ilkesi esastır (m.3/1).

Çocuğun Üstün Yararının Gözetilmesi

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca, kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından

yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun üstün yararı temel düşüncedir (m.3/1). BM Kılavuzu uyarınca, çocukları etkileyen tüm adli yardım kararlarında, çocuğun yüksek yararı öncelikli olarak düşünülmelidir. Çocuklara sağlanan adli yardıma, çocuğun yüksek yararı gözetilerek, öncelik verilmeli, adli yardım erişilebilir olmalı, yaşa uygun, çok disiplinli, etkili ve çocukların belirli yasal ve sosyal ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir (ilke 11). Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği uyarınca, çocuklara yönelik tüm iş ve işlemler ile hizmet sunumunda, çocuğun üstün yararı ilkesi esas alınır (m.6/1).

Adli Yardım Yararlanıcılarında Haklara İlişkin Bilincin Artırılması

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca, BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin 2/c, 3, 5/a ve 15. maddelerine ek olarak, taraf devletlerin, tüm kadınların eğitime erişimlerini, haklarına ve mevcut çözüm yollarına, bu çözümlere nasıl erişebileceklerine ilişkin bilgiye sahip olmalarını ve bunun yanı sıra toplumsal cinsiyete duyarlı ihtilaf çözüm sistemlerine, etkili ve yerinde kanuni çözüm yollarına eşit erişimlerini sağlamaya yönelik yükümlülükleri bulunmaktadır.

Tavsiye Kararı uyarınca, adalet sistemlerinin erişilebilirliği ilkesine ilişkin olarak Komite taraf devletlere şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

-Hedeflenmiş sosyal destek çalışmalarının geliştirilmesi; farklı formatlarda ve toplum dillerinde belli birimler veya kadın masaları yoluyla adalet mekanizmaları, prosedürler ve çözüm yollarına ilişkin mevcut olan bilginin yaygınlaştırılması. Bu ve benzer çalışmalar ve bilgilendirmeler nüfusta yer alan tüm etnik gruplar ve azınlık grupları için uygun olmalı ve özellikle kadın kuruluşları ve ilgili diğer kuruluşların yanı sıra bu gruplarda yer alan kadınlar ile iş birliği içerisinde tasarlanmalıdır (m.17/c).

-Kadınların her düzeyde adalet sistemlerine erişimlerinin geliştirilmesini sağlamak üzere internet ve diğer bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimin sağlanması; duruşmaların düzenlenmesini kolaylaştırmak adına video konferans gibi uygulamaları da içine alan internet altyapısının geliştirilmesi ve paydaşlar arasında veri ve bilgilerin paylaşılması, toplanması ve desteklenmesinin değerlendirilmesi (m.17/d).

-İnsan hakları ve adalete erişim mekanizmalarıyla ilgili olarak kadınları bilgilendirmek üzere çok formatlı materyalin yaygınlaştırılması. Taraf devletler, kadınları alabilecekleri yardımlar, adli yardım ve adalet sisteminin ara yüzü olan

sosyal hizmetler konusunda bilgilendirmelidir (par. 33/b).

Tavsiye Kararı'nın, "Kadınlar için erişilebilir adli yardım hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin özel tavsiyeler" başlıklı paragrafı uyarınca, adli yardım ve kamu savunma olanakları ile bu olanaklardan yararlanma koşullarıyla ilgili olarak kadınlar için bilgilendirme ve farkındalık programları uygulanmalıdır. Bu programlara imkân tanımak üzere bilişim ve iletişim teknolojilerinden etkin olarak yararlanılmalıdır (par. 37/c).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı bünyesindeki Adli Yardım Hizmetleri Şube Müdürlüğü, adli yardım hizmetlerinden yararlananların adalete erişimlerinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütmekle (m.11/a) yükümlüdür (m.21/a). Çocuk Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, adli sürece dâhil olan çocukların sahip oldukları haklar ile kamu kurum ve kuruluşlarınca kendilerine sunulan hizmetler konusunda bilgilendirilmelerine yönelik çalışmalar yapmak, çocukların adalete erişiminin güçlendirilmesine yönelik projeler geliştirmekle (m.12); Kadın Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, kadın mağdurların sahip oldukları haklar ile kamu kurum ve kuruluşlarınca kendilerine sunulan hizmetler konusunda bilgilendirilmelerine yönelik çalışmalar yapmak, şiddet mağduru kadınlara sunulan hizmetlerin etkinliğinin artırılması ile kadın mağdurların adalete erişiminin güçlendirilmesine yönelik araştırma, inceleme ve analiz çalışmaları yapmak ve projeler geliştirmekle (m. 14); Tanık ve Diğer Mağdur Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, tanıkları sahip oldukları haklar ile görev ve yükümlülükleri konusunda bilgilendirmek üzere çalışmalar yürütmek, diğer şube müdürlüklerinin görev alanı dışında kalan yaşlı ve engelliler ile mülteci ve geçici koruma altındaki yabancılar gibi kırılgan gruba dâhil mağdurları sahip oldukları haklar ile kamu kurum ve kuruluşları tarafından kendilerine sunulan hizmetler konusunda bilgilendirmek üzere çalışmalar yürütmekle (m.15) yükümlüdür.

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü bünyesindeki bilgilendirme ve yönlendirme bürosu, başvuran ya da yönlendirilen kişileri, kamu kurum ve kuruluşları tarafından kendilerine sunulan hizmetler konusunda bilgilendirmek, mağdurları, kamu kurum ve kuruluşları tarafından kendilerine sunulan hizmetlerden yararlanabilmeleri amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlara yönlendirmekle yükümlüdür (m. 23).

Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi uyarınca, mağdurlar, talepleri halinde kendilerine sağlanan hak ve yardımlara ilişkin olarak kolluk birimleri veya adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlükleri gecikmeksizin bilgilendirilir

ve yönlendirilir (m.4/1). Mağdurları kendilerine tanınan haklar ve yardımlar konusunda bilgilendirmek ve yönlendirmek ve adli yardım hizmetlerine ilişkin bilgilendirme yaparak ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği halinde hizmetin etkin sunulmasına yönelik faaliyetleri yürütmek (m.11) Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinin görevleri arasındadır.

Ancak bu hizmetlerin devlet tarafından yeterince tanıtılmadığı ve vatandaşlar tarafından pek bilinmediği söylenebilir.

Usuli İşlemlerin Sadeleştirilmesi

Adli yardım hizmetlerinin daha hızlı ve etkin bir şekilde sunulmasının bir yolu da usuli işlemlerin ve organizasyon yapısının sadeleştirilmesi ve hizmete özel bir yapıya kavuşturulmasıdır. AİHM, yerleşik içtihadı ile AİHS'nin 6'ncı maddesindeki adli yardım hakkının kapsamını, hukuk davalarını¹³ kapsayacak şekilde genişletmiş olmasına rağmen, sivil haklara ilişkin her uyuşmazlıkta ücretsiz adli yardımın sağlanmasının gerekmediğini, fakat devletlerin usuli işlemlerin sadeleştirilmesi gibi bir olanağının olduğunu vurgulamaktadır¹⁴. Türkiye'de hukuk yargılamasında mahkemeler ve baroların dahil olduğu karma bir sistem mevcut olduğundan, sistemin sadeleştirilmesi ve yararlanıcılar için kolaylaştırılması gerekmektedir.

Adli Yardımı Sağlamada Hükümet Dışı Kuruluşlarla İşbirliği Yapılması

Adli yardım öncelikle devlet tarafından sağlanmalıdır. Sağlanmadığı veya tam sağlanmadığı durumlarda barolar ve hükümet dışı kuruluşlar (meslek odaları, sendikalar, insan hakları örgütleri ve kadın örgütleri) de önemli rol oynayabilir. İstanbul Sözleşmesi, 7. madde çerçevesinde alınacak Sözleşme kapsamındaki her türlü şiddetin önlenmesi ve bu tür şiddet eylemleriyle mücadele edilmesine yönelik ilgili tüm tedbirlere, yerine göre, hükümet kuruluşları, ulusal, bölgesel ve yerel parlamentolar ve yönetimler, ulusal insan hakları kurumları ve sivil toplum kuruluşları gibi, ilgili tüm aktörlerin müdahil olmasını öngörmektedir (m.7). Madde 9 uyarınca, taraflar, kadınlara karşı şiddet uygulanmasıyla mücadelede aktif bir rol oynayan sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarını her düzeyde takdir ve teşvik edecek ve destekleyecek ve bu kuruluşlarla etkili bir iş birliği gerçekleştirecektir.

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, taraf devletlere, kadınların adalete erişimlerini desteklemek, kadın haklarına ilişkin hukuk davalarında görev almalarını sağlamak üzere sivil toplum örgütlerini ve birimlerini teşvik etmek amacıyla sürdürülebilir mekanizmaların geliştirilmesini sağlamak için sivil toplum ve toplum tabanlı örgütlerle işbirliğini gerçekleştirmeyi (par. 15/h); yetkili hükümet

dışı adli yardım sağlayıcıları ile ortaklık ilişkileri kurulmasını (par. 37/d); devlet dışı aktörler işbirliğinde çoğul adalet sistemlerinde kadınlara adli yardım hizmetlerinin sunulmasını (par. 64/e) tavsiye etmektedir

35 No'lu Genel Tavsiye Kararı, taraf devletlere, şiddet mağduru kadınların kapsamlı hizmetlere etkin bir biçimde erişimini sağlamak için, kadın sivil toplum örgütleri ile tam bir katılım ve iş birliğini oluşturmak, uygun çok sektörlü başvuru mekanizmaları kurmak ve uygulamak (par. 31/a (v); par. 34/a) tavsiyelerinde bulunmaktadır.

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği uyarınca, adli yardım hizmetleri büroları, baroların adli yardım büroları ile eşgüdüm hâlinde çalışır (m.27/b). Çocuk Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Kadın Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Tanık ve Diğer Mağdur Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, sivil toplum kuruluşları ile koordineli şekilde çalışmalar yürütmekle yükümlüdür (m.11, 12, 13, 14).

Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi uyarınca, mağdurlara sunulan yardım ve destek hizmetlerinde sivil toplum kuruluşları ile gönüllü gerçek ve tüzel kişilerden de yararlanılabilir (m.3/8). Belediyeler, üniversiteler ve diğer kamu kurum ve kuruluşları mağdur hizmetlerinin sunulmasına katkı sağlamak amacıyla Adalet Bakanlığı ile ortak programlar geliştirebilir. Mağdurlara yardım ve destek hizmetlerinde Kararname'de belirtilen ilkeler gözetilerek gönüllü kişilerden yararlanılabilir. Bakanlıkça, üniversitelerin hukuk fakülteleri veya fakültelerin sosyal hizmet, psikoloji, rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümleri ile mağdurlara sunulan hizmetlerde mesleki deneyim ve tecrübe artırımını sağlamak amacıyla işbirliği yapılabilir (m. 13). Türkiye'de Devletin, özellikle kadın sivil toplum örgütleriyle işbirliği eksikliği önemli bir sorundur.

Adli Yardımın Niteliği: Kalite Sorunu

Uluslararası hukuk uyarınca, adli yardım kurumunun yalnızca mevcudiyeti yeterli değildir. Adli yardım hizmetinin kalitesi de son derece önemlidir ve adli yardım hizmetinin kaliteli bir şekilde yerine getirilmesi bazı koşulların gerçekleşmesine bağlıdır.

Avukatlık Kanunu uyarınca, adli yardım talebinin kabulü halinde, adli yardım bürosu gerekli işlemleri yapmak üzere bir veya birkaç avukatı görevlendirir. Görevlendirilen avukat, görev yazısının kendine ulaşmasıyla avukatlık hizmetlerini yerine getirmek yükümlülüğü altına girer. Görevlendirilen avukat, Avukatlık Kanunu hükümlerine göre işi sonuna kadar takip etmekle yükümlüdür.

Bağlantı ve ilişki bulunsa bile başka dava ve icra takipleri veya benzeri hukuksal işlemler, görev konusu iş kapsamında kabul edilmez. Görevlendirilen avukat bu işi yapmaktan çekinmek isterse, görevin kendisine bildirildiği tarihten itibaren on beş gün içinde o işin tarifede belirlenen ücretini baroya ödemek zorundadır. Büro, görevlendirilen avukatın işi yürütmesiyle ilgili aşamaları izler (m.179).

AİHM kararları uyarınca, adli yardım hizmetlerinin kapsayıcılığı yanında, kalitesi de önemlidir. Mahkeme, avukat yardımından yararlanmanın temel bir insan hakkı olduğu ve bu kurala uyulmamasının, sözleşmenin 6'ncı maddesinin ihlali anlamına geleceğini ortaya koyduğu gibi, adli yardımın özen yükümlülüğü çerçevesinde yürütülmesi gerektiği görüşündedir. Mahkeme'nin, AİHS 6'ncı maddesinin, atamadan değil, yardımdan söz ettiği, sadece avukat atanmasının etkin bir yardım sunulduğu anlamına gelmediği, devletin avukatın yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlaması gerektiği, ücret ödenmeksizin avukat yardımından yararlandırmanın sadece teorik olmaması, pratik ve etkin olması gerektiğini vurguladığı pek çok içtihadı vardır¹⁵.

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği uyarınca, Adli Yardım Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Çocuk Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Kadın Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Tanık ve Diğer Mağdur Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, adli yardım hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına yönelik çalışmalar yürütmekle yükümlüdür (m.11, 12, 13, 14). Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü ise, müdürlüklerin çalışma usul ve esaslarını belirlemek, yürütülen çalışmalarını takip ederek hizmet kalitesinin artırılmasını sağlamakla yükümlüdür (m.15).

Avukat Yardımından "Etkin" Olarak Yararlanma

AİHM, Artico v. İtalya kararında¹⁶ avukat yardımından "etkin" olarak yararlanmanın öneminden bahsetmektedir. Diğer bir ifade ile avukatın yargılamada mevcudiyeti yetmez, avukat aynı zamanda etkin bir hukuksal yardım sunmuş olmalıdır. Mahkeme, "...6'ncı madde (3) c kapsamında atama değil, yardımdan söz edilir. Ayrıca sadece atama yapılması da etkin yardımın gerçekleştiği anlamına gelmez. Çünkü yardım amacıyla görevlendirilen avukat ölebilir, ciddi bir hastalık geçirebilir, uzun süre iş göremez hale gelebilir veya üstlendiği görevleri azaltmak isteyebilir. Böyle bir durumdan haberdar edildikleri takdirde yetkililerin, söz konusu avukatı ya değiştirmesi ya da avukatın yükümlülüğünü yerine getirmesini sağlaması gerekir" şeklinde tespitler yapmıştır.

Aras v. Türkiye davasında¹⁷ Mahkeme, Sözleşme gereklerini yerine getirmek

için, bir avukatın tutuklunun haklarını savunmada aktif olması gerektiğini açıklığa kavuşturmuştur: “Başvuranın haklarına saygı gösterilmesini sağlamak için herhangi bir müdahale imkânı olmayan pasif bir mevcudiyet... Sözleşme standartlarına göre yeterli olarak kabul edilemez” demiştir.

Hizmet Sağlayıcılarının Yetkinliği ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlılığı

AİHM, Bertuzzi v. Fransa davasında, hukuksal yardımı sunan avukatın yeterli olması gerektiğini, iyi bir yargı sisteminden bahsedebilmek için iyi yetişmiş avukatlık hizmeti de gerekli olduğunu belirtmektedir¹⁸. BM Çocuk Hakları Komitesi, taraf devletlere, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi m.37/4; 40/2 (2) (5) çerçevesinde öngörülen yardımlarda, mümkün olduğunca, uzman avukatlar veya hukuksal yardım profesyonelleri gibi yeterli eğitim almış yasal yardım görevlilerini sağlamalarını tavsiye etmektedir.

33 No’lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca, adalet sistemlerinin adil, kullanılabilir, kaliteli ve hesap verebilir olmasının ve mağdurların uğradığı zararların tazminini sağlamak için, yüksek nitelikli insan kaynağının yeterli teknik ve finansal kaynaklarla birlikte temini elzemdir (par.38). Tavsiye Kararı, adli yardım ve kamu savunma hizmeti sağlayıcılarının ehil, toplumsal cinsiyete duyarlı kişiler olmasının ve bu kişilere müvekkillerinin savunmasını hazırlanmak için yeterli zaman tanınmasını (par.37); kadınların çeşitli çoklu hukuk sistemlerinde hak arayabilmelerini sağlamak üzere adli yardım hizmetlerini sağlamak üzere nitelikli yerel destek personeli temin etmelerini (par. 64/e) tavsiye etmektedir. Dolayısıyla adli yardım sağlayıcılarının çeşitli grupların ihtiyaçlarına uygun, toplumsal cinsiyete duyarlı eğitim, beceri ve deneyim edinmeleri gerekmektedir.

Bu çerçevede adli yardım hizmetlerinin kalitesini artırmak, daha etkin ve sürdürülebilir bir hizmet sunulmasına katkıda bulunmak üzere, adli yardım sisteminde yer alan paydaşlara eğitim verilmesi temel bir gereksinimdir. Adli yardım hizmeti sunan avukatlara yönelik düzenli meslek içi eğitim ile hâkim ve savcı adaylarına yönelik meslek öncesi eğitim programlarının, kadınlar ve güç koşullardaki veya özel ihtiyaçları olan grupların ihtiyaçları gözetilerek oluşturulması ve söz konusu eğitimlerle toplumsal cinsiyete duyarlılığın sağlanması gerekir. BM Kılavuzu uyarınca, adli yardım sağlayıcılarının, kadınların, çocukların ve özel ihtiyaçları bulunan diğer grupların ihtiyaçları da dahil olmak üzere icra ettikleri mesleğin doğasına uygun eğitim, beceri ve deneyimleri edinmelerini sağlayacak mekanizmalar geliştirilmelidir.

33 No’lu Genel Tavsiye Kararı, yargısal ve yarı yargısal süreçleri ve geleneksel adalet sistemlerinde kadınlara yol göstermek üzere bilgi ve yardım sağlamak

üzere hukuk destek elemanlarının eğitilmesini (par. 37) tavsiye etmektedir. BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi gereğince, taraf devletlerin, kadınları haklarını kullanmaktan ve bu hakları talep etmekten alıkoyan ve onların etkili çözümlere ulaşmalarını engelleyen toplumsal cinsiyet kalıp yargıları da dahil olmak üzere altta yatan sosyal ve kültürel engelleri açığa çıkarma ve bu engelleri ortadan kaldırmaya ilişkin yükümlülükleri bulunmaktadır (m.5/a). Benzer düzenlemeler, BM Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge (m.4) ve İstanbul Sözleşmesi'nde (m.12) de mevcuttur.

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı, taraf devletlere, toplumsal cinsiyet danışmanlarının sayısını artırmak gibi yollarla ve sivil toplum örgütleri, akademi ve medyanın katılımıyla toplumsal cinsiyet uzmanlık bilgisi geliştirilmesi (par.33/a); eğitimin bütün kademelerinde okul müfredatlarına, kadının adalete erişimdeki rolünün ve erkekler ile erkek çocuklarının savunucu ve paydaş olarak rollerinin hayati önemini vurgulayan, yasal okur-yazarlık programları dâhil kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konulu eğitim programlarının eklenmesi (par.33/c); adli yardım ve kamu savunma hizmeti sağlayıcılarının toplumsal cinsiyete duyarlı kişiler olmasının sağlanması (par. 37/b) tavsiyelerinde bulunmaktadır.

Adli yardım hizmetlerinin kaliteli olması için, hizmet verenlerin yetkinliği, uzmanlaşmış olmaları, son derece önemli olmasına rağmen, Adli Yardım Yönetmeliği uyarınca, adli yardım görevi serbest çalışan avukatlara eşitlik ilkesi esaslarına göre verilir (m.5). Görevlendirmede, avukatların mesleki faaliyet alanlarına ilişkin beyanları dikkate alınır (m.6). Ayrıca adli yardım hizmetinde kaliteyi sağlamak için etik ilkelere uygunluk çok önemli olmasına rağmen, avukatların uyacakları mesleki ilkelere ilişkin düzenlemeler bulunmasına karşılık, adli yardım hizmetlerinin sunulmasına özgü etik ilkeler mevcut değildir.

Avukatlık Ücretlerinin Yeterli Olması

Avrupa Konseyi'nin Adli Yardım ve Hukuksal Danışmanlık başlıklı (78) 8 sayılı Kararı uyarınca, kendisine yardım sağlanacak kişi, mümkün olan durumlarda, kendisine yardım sağlanmasını istediği vasıflı kişiyi seçme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Bu şekilde atanacak kişi, kendisine yardım sağlanan kişi adına üstlendiği görev için yeterli bir ücret almalıdır. Adli yardımdan yararlanan kişi için mahkemenin talebi üzerine baro tarafından görevlendirilen avukatın ücreti, yargılama gideri olarak Hazine'den ödenir (HMK m.340).

Adli yardım hizmetlerinin kaliteli olması için, adli yardıma ayrılan mali kaynağın yeterli olması, avukatlara yapılan ödemelerde gecikmeler yaşanmaması, uzun

ve karmaşık yargısal süreçlerde daha fazla ücret ödenmesinin öngörülmesi son derece önemlidir. Ancak ceza soruşturma ve yargılamalarında zorunlu müdafî ücretlerinin yetersiz olduğu, avukatlara yapılan ödemelerin gecikebildiği, avukatların yol giderlerine ilişkin yeni bir düzenleme ihtiyacı olduğu, adli yardım hizmetleri için TBB'ne aktarılan ödeneğin yetersiz olduğu bilinmektedir.

Adalet Sisteminin Hesap Verebilirliğinin Artırılması

Adli yardım hizmetlerinin kalitesinin artırılması için, ayrıca adalet sisteminin/ hizmet sağlayıcıların hesap verebilirliğinin sağlanması/artırılması gerekmektedir. Hesap verebilirliğin artırılması için veri toplanması ve şeffaflığın sağlanması, verilen adli yardım hizmetinin izlenmesi, değerlendirilmesi ve denetlenmesi gerekir.

Veri Toplama ve Şeffaflık

33 No'lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca, adli yardımın ve/veya kamu savunmasının gerekli olduğu, kabul edildiği ve sağlandığı davalarda veri toplanmalıdır. Tavsiye uyarınca, veriler kapsamında aşağıdakilere yer verilmeli, fakat kapsam bununla kısıtlı tutulmamalıdır: Adli yardım hizmeti sunan avukatlar da dâhil olmak üzere kadın ve erkek avukat sayısı ve coğrafi dağılımı; yargısal, yarı-yargısal ve idari kurumlara intikal eden başvuranın cinsiyetine göre ayrıştırılmış dava ve dilekçelerin içeriği ve sayısı; hukuksal yardım ve kamu avukatlarının istendiği, kabul edildiği ve fiilen sağlandığı başvuru sahiplerinin cinsiyetine göre ayrıştırılmış veriler (par. 20). İstanbul Sözleşmesi de Sözleşme kapsamında kalan her türlü şiddet olayıyla ilgili birleştirilmemiş istatistiksel veriyi düzenli aralıklarla toplama ve verilerin kamuoyunun erişimine açık olmasını sağlama yükümlülüğü öngörmektedir (m.10, 11).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği uyarınca, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü, Müdürlüğün faaliyetleri ile ilgili verilerin güvenilir adli istatistik elde edilebilmesine olanak sağlayacak şekilde UYAP'a doğru, eksiksiz, zamanında ve usulüne uygun girildiğini denetlemek; her yıl Ocak ayı içerisinde Müdürlüğün işleyişi, sunulan hizmetler, geri bildirimler ve istatistiki verileri içeren raporu hazırlayarak Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığına göndermek, Müdürlüğün yetki alanı içerisinde bulunan kamu kurum ve kuruluşları tarafından mağdurlara ve adli desteğe ihtiyaç duyan kişilere sunulan hizmetlerin daha etkin ve bütüncül şekilde sunumunu sağlamak için hizmet haritaları çıkarmakla yükümlüdür (m.78).

Yönetmeliğin 91. maddesi uyarınca, Müdürlükler tarafından, sunulan hizmetlere

ilişkin istatistikler doğru, eksiksiz, zamanında ve usulüne uygun şekilde özenle tutulur. Bu hizmetlerden yararlanan kişilerin yanı sıra hâkim, Cumhuriyet savcısı ve avukatlar ile diğer kişi ve kurumlardan alınan geri bildirimler toplanır. Mağdurlar ile adli desteğe ihtiyaç duyanlara yönelik hizmetlerin daha etkin ve bütüncül sunulabilmesi amacıyla Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığınca yapılan istatistiki veri talepleri bu alanda hizmet sunan diğer kamu kurum ve kuruluşlarınca karşılanır. İstatistiki veriler ve toplanan geri bildirimler raporlaştırılarak her yıl Ocak ayı içerisinde Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığına sunulur. Her yıl Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığınca müdürlüklerin hazırladıkları istatistiki veriler ve çalışma raporları dikkate alınarak Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığınca Değerlendirme Raporu hazırlanır.

Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Kararnamesi uyarınca, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğünce sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılması amacıyla hizmetten yararlanan kişiler veya aileleri ile hizmet sunumunda görev yapanların görüş ve değerlendirmeleri alınır. Müdürlük tarafından sunulan hizmetler, istatistikler, hizmet sunumuna ilişkin tespit, değerlendirme ve öneriler, rapor halinde Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığına sunulur. Her yıl Başkanlıkça müdürlüklerin hazırladıkları istatistiki veriler ve çalışma raporları dikkate alınarak bir rapor hazırlanır (m.15).

İstatistiklerin toplanması ve kamuoyu ile paylaşılması, kurumsal hafızanın yerleşmesi, durum analizi ve kamusal denetimin sağlanması ile şeffaflık ve yargının hesap verebilirliğinin yaygınlaştırılmasına katkı sağlayacaktır. Ancak TBB'ni ve baroları, adli yardım verilen kişi sayıları, cinsiyet, yaş, vatandaşlık bilgileri, iş ve gelir durumları, adli yardım sağlanan dosya sayıları, uyuşmazlık türleri ve kabul edilen reddedilen adli yardım başvuruları gibi konularda istatistiki veri toplamayla, ilgili verileri yıllık olarak yayımlamayla yükümlü tutan özel düzenlemeler mevcut değildir.

Hizmetin İzlenmesi, Denetlenmesi ve Değerlendirilmesi

Adli yardım hizmetlerinin kaliteli olması için, hizmet verenlerin sundukları performansın daimî bir mekanizma ile denetlenmesi son derece önemlidir. 33 No'lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca, adalet sistemlerinin, hesap verebilirliği, sorgulanabilirlik, mevcudiyet, erişilebilirlik, kalite ve çözüm yolları sağlama ilkelerine uygun olarak işlemlerini temin etmek üzere sistemin işleyişinin izlenmesi yoluyla sağlanabilir. Adalet sistemlerinin hesap verebilirliği, adalet sistemi profesyonellerinin eylemlerinin ve yasaları çiğnedikleri davalardaki yasal sorumluluklarının izlenmesi anlamına da gelir (par. 13/f).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği uyarınca, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde, hizmet sunulan kişilerin veya ailelerinin geri bildirimlerini almak amacıyla istek-şikâyet kutuları ile yeterli sayıda geri bildirim formu bulundurulur. Hizmet sunulan kişilere veya ailelerine geri bildirim formlarıyla ilgili bilgi verilir ve bu formları doldurmaları teşvik edilir. Müdürlük, çalışan personelin görüşlerini ve geri bildirim formlarındaki değerlendirmeleri de dikkate alarak hizmetin sunumunda yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri ile iyi uygulama örneklerini toplar ve Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığına gönderir. Başkanlıkça, Müdürlükte sunulan hizmetlerin belirlenen standartlara uygun şekilde yerine getirilmesinin kontrolü ve sorunların yerinde tespit edilmesi amacıyla uygun aralıklarla alan ziyaretleri düzenlenebilir. Başkanlıkça her yıl Müdürlükte sunulan hizmetlere ilişkin olarak alınan geri bildirimlerin değerlendirilmesi, uygulamada yaşanan sorunların ve ihtiyaçların tespiti ile çözüm önerilerinin geliştirilmesi, iyi uygulama örneklerinin paylaşılması amacıyla müdürler ve diğer ilgili kişilerin katılımıyla değerlendirme toplantısı düzenlenir. Sunulan hizmetlerin etkinliğinin artırılması için, mevzuat değişiklikleri de dâhil olmak üzere yapılması gereken çalışmalara ilişkin öneriler her yıl Başkanlık tarafından Bakanlığa arz edilir (m.90).

Adli Yardım Yönetmeliği uyarınca, adli yardım bürosu ve temsilcilikleri, görevlendirilen avukatın hizmeti yerine getirmesi ile ilgili aşamaları izler. Avukat, işin hangi aşamasında olursa olsun, kendisinden istenen bilgi ve belgeleri vermek zorundadır. Hizmetin sonunda da bu konudaki raporunu ve hizmetin sona erdiğini gösterir belgeleri adli yardım bürosuna ya da temsilciliğine iletir (m.6/f).

Alternatif Çare ve Koruyucu Mekanizmalar Tesis Etme

BM Kılavuzu uyarınca, adli yardıma erişimin sağlanmadığı, geciktirildiği ya da kişilerin adli yardıma erişim hakları hakkında yeterince bilgilendirilmediği hallerde devlet etkili çare ve koruyucu mekanizmalar tesis etmelidir.

Sonsöz

Türkiye'deki iyileştirme çabalarına rağmen, özellikle kadınların ve güç koşullardaki veya özel ihtiyaçları olan kişi veya grupların adli yardıma erişiminde ciddi sorunlar mevcuttur. Bu nedenle yargılama öncesi hukuksal danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini de kapsayan kanun yolu masrafları sigortasının sosyal güvenlik sistemine dahil edilmesi sorunu kökten çözecektir.

Sonnotlar

1 Adalete erişim konusunda Türkiye’de yapılmış çalışmalar için bkz. Ayata G (2009). Kadınların Adalete Erişimi: Mevzuat, Engeller, Uygulamalar ve Sivil Toplumun Rolü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Bilgi Üniversitesi. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/627049>; Berk S K (2012). *Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler*. Yay. Haz. Özdil K. İstanbul: TESEV Yayınları. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Adalete_Erisim_Gostergeler_Ve_Oneriler.pdf; Berk S K (ed.) (2015). *Adalete Erişim İçin Yerelden Öneriler. TESEV Siyasa Raporları Serisi Yargı Reformu 7*. İstanbul: TESEV. https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_Adalete_Erisim_Icin_Yerelden_Oneriler.pdf; Uygur G ve Özdemir N (2021). *Adalete Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması, Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II*. Ankara: CEİD Yayınları. <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/adalete-erisimde-toplumsal-cinsiyet-esitligi-haritalama-izleme-calismasi>

2 AB mevzuatında da adli yardımla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Ancak bu çalışmanın sınırlarını aşacağından AB mevzuatına yer verilmemiştir.

3 Council of Europe European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ), adli yardımı, devletin mahkeme önünde kendisini savunmak veya mahkeme işlemlerini başlatmak için yeterli mali olanağa sahip olmayan kişilere sağlanan yardım olarak tanımlamaktadır (CEPEJ, 2016:12). <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1664>

4 ECtHR, Regner v. the Czech Republic [GC], § 146; ECtHR Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands, § 33.

5 CEDAW Komitesi, mahkemelerin ve yarı-yargısal organların belli başlı kentlerde tekelleşmesi, kırsal alanlarda ve uzak mesafelerdeki bölgelerde mevcut bulunmaması, bu mahkemelere erişmek üzere gereken zaman ve para, prosedüre ilişkin işlemlerin karmaşıklığı, engelli kadınlar için fiziksel engellerin bulunması, hukuksal yardımlar da dâhil kaliteli ve toplumsal cinsiyet alanında yetkin hukuksal danışmanlık hizmetine erişimin yetersiz olması ve adalet sisteminin yeterli kaliteye (eğitim yetersizliği nedeniyle toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan kararlar/yargılar, gecikmeli ve çok uzun süren dava süreçleri, yolsuzluk) sahip olmaması gibi birtakım aksaklıkların bulunduğunu gözlemlemiştir (33 No’lu Genel Tavsiye Kararı par.13).

6 ECtHR, Salduz v. Turkey [GC], No. 36391/02, 2008.

7 ECtHR, McVicar v. the United Kingdom, No. 46311/99, 2002.

8 Mali yükümlülükler, istisna ve muafiyetler, Anayasa’nın 73’üncü maddesine göre kanunla düzenlenebilir.

9 Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde birinci fıkranın (a) ve (ç) bentlerinde yer alan

tedbirler, ilgili kolluk amirlerince de alınabilir. Kolluk amiri evrakı en geç kararın alındığı tarihi takip eden ilk işgünü içinde mülkî amirin onayına sunar. Mülkî amir tarafından kırksekiz saat içinde onaylanmayan tedbirler kendiliğinden kalkar (6284 sayılı Kanun, m.3/2). Ayrıca bkz. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği, m.6, 9.

10 Sözleşme'nin ev içi şiddet açısından sağladığı koruma ev içi şiddet mağduru herkesi kapsamaktadır (Bakırcı, 2015:133–204).

11 Ayrıca bkz. Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik, m. 4, 6, 7, 20, 24, 34.

12 Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik uyarınca, “Başvuru sahibi ile uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler, Kanunun 81 inci maddesinde düzenlenen hak ve hizmetlere erişim ve bunlardan yararlanmalarına ilişkin hususlarda yazılı olarak bilgilendirilir” (m. 103/1). Ayrıca bkz. Geçici Koruma Yönetmeliği, m.53/1.

13 ECtHR, *McVicar v. the United Kingdom*, No. 46311/99, 2002.

14 AİHS'nin 6'ncı maddesi, cezai takibatlarda hukuksal danışmanlık hizmeti alma, savunulma ve temsil edilme hakkını açıkça garanti eder, ancak cezai olmayan kovuşturmalarda bu hakkı garanti etmez. Cezai olmayan işlemlerde danışmanlık hizmeti alma, savunulma ve temsil hakkı mutlak değildir; makul kısıtlamalar konulabilir. Cezai olmayan işlemlerde yasal temsil sağlanmasının gerekli olup olmadığı, her davanın özel koşullarına – özellikle davanın niteliğine ve başvuranın geçmişine, deneyimine bağlıdır (ECtHR, *Airey v. Ireland*, No. 6289/73, 1979).

15 ECtHR, *Artico v. Italy*, No.6694/74, 1980; ECtHR, *Aras v. Turkey* (No. 2), No. 15065/07, 2014.

16 ECtHR, *Artico v. Italy*, No.6694/74, 1980.

17 ECtHR, *Aras v. Turkey* (No. 2), No. 15065/07, 2014.

18 ECtHR, *Bertuzzi v. France*, No. 36378/97, 2003; ECtHR, *Anghel v. Italy*, No. 5968/09, 2013.

Kaynakça

Aras B (2016). Sahtecilik İddiası Bakımından Hukuk ve Ceza Mahkemesi Kararlarının Birbirine Etkisi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 124, 361. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2016-124-1578>

Bakırcı K (2015). İstanbul Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 133–204. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/398473>

322 Bakırcı K (2023). Kadınların Şekli ve Maddi Adalete Erişiminde Sosyal ve Ekonomik Hak Olarak Adli Yardım Hakkı. *Mülkiye Dergisi*, 47(1), 288-324.

Bakırcı K (2019). "Alternatif" Bir Uyuşmazlık Çözüm Yolu (Arabuluculuk) Aracılığıyla "Alternatif" İş Hukukuna Doğru. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 140, 355-392. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2019-140-1825>

Bakırcı K (2020). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 190 sayılı Sözleşmesi ve 206 sayılı Tavsiye Kararı Işığında İş Yaşamında Şiddet, Taciz, Misilleme ve Ev İçi Şiddet. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 151, 29-60. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2020-151-1940>

Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950). https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Council of Europe, The European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid (1977). <https://rm.coe.int/1680077322>

Council of Europe, Resolution (78) 8 on Legal Aid and Advice (1978). <https://rm.coe.int/coe-rec-78-8-on-legal-aid-and-advice/1680a72d4d>

Council of Europe, Additional Protocol to the European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid (2001). <https://rm.coe.int/1680080624>

Council of Europe, Convention on Action against Trafficking in Human Beings (2005). <https://rm.coe.int/168008371d>

Council of Europe, Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (2011). <https://rm.coe.int/168008482e>

Council of Europe European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ) (2016). *European judicial systems: Efficiency and quality of justice*. CEPEJ Studies No. 23. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1664>

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2016). *European Court of Human Rights and the Council of Europe, Handbook on European law relating to access to justice*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice>

ILO Recommendation Concerning the Elimination of Violence and Harassment in the World of Work (No:206) (2019) https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_721160.pdf

UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979). <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>

UN Convention on the Rights of the Child (1989). <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf>

UN Declaration on the Elimination of Violence against Women (1993). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>

UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General

recommendation on women's access to justice (2015). https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_33_7767_E.pdf

UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19 (2017). https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf

UNICEF (2017). *Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve İhtiyari Protokoller, Usûl Kuralları ile Çocuk Hakları Komitesi Genel Yorumları*. <https://www.unicef.org/turkiye/media/7941/file/%C3%87HDS%20ve%20%C4%B0htiyari%20Protokoller,%20Usul%20Kurallar%C4%B1%20ile%20%C3%87ocuk%20Haklar%C4%B1%20Komitesi%20Genel%20Yorumlar%C4%B1.pdf>

UN Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems (2012). https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UN_principles_and_guidelines_on_access_to_legal_aid.pdf

UNDP (2005). *Programming for justice: access for all – A practitioner's guide to a human rights-based approach to access to justice*. Bangkok: UNDP. https://www.un.org/ruleoflaw/files/Justice_Guides_ProgrammingForJustice-AccessForAll.pdf